

ตวฤกปฐิปท มทอนิททเทส

ตุงกสูตตนิทเทส

อธิบายตุงกสูตตร

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๒๙ มหานิทเทส อัญญวรรค ตุงกสูตตนิทเทส

ตวณกสูตตนิทเทส

อธิบยตวณกสูตร

ว่ดว้ยภิกษุผู้ก้จัดบยปธรรมยงเร็วพลัน

พระสร้บุตรเถระจะกล่วอธิบยตวณกสูตร ดงตอไปน้

[๑] (พระพุทธรหมิตทูลถามว่)

ข้พระองค้ขอลทูลถามพระองค้

ผู้ทรงเป็นเผ่พ้นฐ์พระอหิตย้ ผู้มีวิเวก มีสันติบท

ทรงแสวงหาคณอันยงใหญ่ว่ ภิกษุเห็นอยงไร

จงไม่ถ้อมน้อะไร ๆ ในโลก ดบไป

ว่ดว้ยการถาม ๓ อยง

ค้ว่ ข้พระองค้ขอลทูลถามพระองค้ ผู้ทรงเป็นเผ่พ้นฐ์พระอหิตย้

อธิบยว่ ค้ว่ ทูลถาม ได้ก้ การถาม ๓ อยง ค้

๑. การถามเพื่อห้ชัดเจนในสิ่งที่ยงไม่เคยเห็น

๒. การถามเพื่อเทียบเคียงในสิ่งที่เคยเห็นแล้

๓. การถามเพื่อตัดควมสงสัย

การถามเพื่อห้ชัดเจนในสิ่งที่ยงไม่เคยเห็น เป็นอยงไร

ค้ โดยปกติลักษณะใด ตนยงไม่รู้ ยงไม่เห็น ยงมิได้เทียบเคียง ยงมิได้พิจารณา ยงมิได้ห้
กระจ้ง ยงมิได้ห้แจ่มแจ้ง ก็ถามปัญหาเพื่อรู้ เพื่อเห็น เพื่อเทียบเคียง เพื่อพิจารณา เพื่อห้ลักษณะ
นั้นแจ่มแจ้ง น้ชื่อว่าการถามเพื่อห้ชัดเจนในสิ่งที่ยงไม่เคยเห็น

การถามเพื่อเทียบเคียงในสิ่งที่เคยเห็นแล้ เป็นอยงไร

ค้ โดยปกติลักษณะใด ตนรู้ เห็น เทียบเคียง พิจารณา ห้ให้กระจ้ง ห้ให้แจ่มแจ้งแล้ ก็ถาม
ปัญหาเพื่อเทียบเคียงลักษณะนั้นกับบัตตอื่น น้ชื่อว่าการถามเพื่อเทียบเคียงในสิ่งที่เคยเห็นแล้

การถามเพื่อตัดควมสงสัย เป็นอยงไร

ค้ โดยปกตบุคคลเป็นผู้แล้ไปสู่ควมสงสัย แล้ไปสู่ควมเคลือบแคลง เกิดควมคิดเป็น ๒ แง่ว
เป็นอยงนี้หรือไม่หนอ เป็นอะไรหรือ เป็นอยงไรหนอ เขาก็ถามปัญหา เพื่อตัดควมสงสัย น้ชื่อว่าการ
ถามเพื่อตัดควมสงสัย เหล่าน้ชื่อว่าการถาม ๓ อยง

การถามอีก ๓ อยง ค้

๑. การถามของมนุษย์ ๒. การถามของอมมนุษย์

๓. การถามของรูปเนรมิต

การถามของมนุษย์ เป็นอยงไร

คือ พวกมนุษย์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าแล้ว ทูลถามปัญหา คือ พวกภิกษุก็ทูลถาม ภิกษุณีก็
ทูลถาม อุบาสกก็ทูลถาม อุบาสิกา ก็ทูลถาม พระราชา ก็ทูลถาม กษัตริย์ก็ทูลถาม พราหมณ์ก็ทูลถาม แพศย์
ก็ทูลถาม ศูทรก็ทูลถาม คฤหบดีก็ทูลถาม บรรพชิตก็ทูลถาม นี่ชื่อว่าการถามของมนุษย์

การถามของอมนุษย์ เป็นอย่างไร

คือ พวกอมนุษย์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าแล้ว ทูลถามปัญหา คือ พวกนาคก็ทูลถาม ครุฑก็
ทูลถาม ยักษ์ก็ทูลถาม อสูรก็ทูลถาม คนธรรพ์ก็ทูลถาม ท้าวมหาราชก็ทูลถาม พระอินทร์ก็ทูลถาม พระ
พรหมก็ทูลถาม เทวดาก็ทูลถาม นี่ชื่อว่าการถามของอมนุษย์

การถามของรูปเนรมิต เป็นอย่างไร

คือ พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตพระรูปใด ซึ่งสำเร็จด้วยพระทัย มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบทุกอย่าง มี
อินทรีย์ไม่บกพร่อง พระรูปเนรมิตนั้น เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าแล้ว ก็ทูลถามปัญหา พระผู้มีพระภาค
ทรงวิไลสน่า นี่ชื่อว่าการถามของรูปเนรมิต เหล่านี้ชื่อว่าการถามอีก ๓ อย่าง

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามเพื่อประโยชน์ตน
๒. การถามเพื่อประโยชน์ผู้อื่น
๓. การถามเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่น

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามเพื่อประโยชน์ในภพปัจจุบัน
๒. การถามเพื่อประโยชน์ในภพหน้า
๓. การถามเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามเพื่อประโยชน์ที่ไม่มีโทษ
๒. การถามเพื่อประโยชน์ที่ปราศจากกิเลส
๓. การถามเพื่อประโยชน์ที่ผู้ดื้ออง

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามถึงอดีต
๒. การถามถึงอนาคต
๓. การถามถึงปัจจุบัน

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามถึงเรื่องภายใน
๒. การถามถึงเรื่องภายนอก
๓. การถามถึงเรื่องทั้งภายในและภายนอก

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามถึงกุศลธรรม
๒. การถามถึงอกุศลธรรม
๓. การถามถึงอัปยาคตธรรม

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

- ๑. การถามถึงชั้นธ
- ๒. การถามถึงธาตุ
- ๓. การถามถึงอายตนะ

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

- ๑. การถามถึงสติปัญญา
- ๒. การถามถึงสัมมปปธาน
- ๓. การถามถึงอิทธิบาท

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

- ๑. การถามถึงอินทรีย์
- ๒. การถามถึงพลัง
- ๓. การถามถึงโพชฌงค์

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

- ๑. การถามถึงมรรค
- ๒. การถามถึงผล
- ๓. การถามถึงนิพพาน

คำว่า ข้าพระองค์ขอลุถามพระองค์ อธิบายว่า ข้าพระองค์ขอลุถามพระองค์ คือลุลขอ ลุลอัณฺเฐย ลุลให้ประกาศว่า ขอโปรดตรัสบอกข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด รวมความว่า ข้าพระองค์ขอลุถามพระองค์

คำว่า ผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ อธิบายว่า พระสุริยะ ตรัสเรียกว่าพระอาทิตย์ พระสุริยะชื่อว่า เป็นพระโคตมโดยพระโคตร แม้พระผู้มีพระภาคก็ทรงเป็นพระโคตมโดยพระโคตร พระผู้มีพระภาคจึงทรงปรากฏโดยโคตรพระอาทิตย์ คือ ทรงเป็นเผ่าพันธุ์โดยโคตรพระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงชื่อว่า ผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ รวมความว่า ข้าพระองค์ขอลุถามพระองค์ ผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์

ว่าด้วยวิเวก ๓ อย่าง

คำว่า ผู้มีวิเวก มีสันติบาท ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ อธิบายว่า

คำว่า วิเวก ได้แก่ วิเวก ๓ อย่าง คือ

- ๑. กายวิเวก
- ๒. จิตตวิเวก
- ๓. อุปธิวิเวก

กายวิเวก เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมใช้สอยเสนาสนะที่สังัด คือ ป่า โคนต้นไม้ ภูเขา ชอกเขา ช่องเขา สุสาน ป่าดงดิบ กลางแจ้ง ลอมฟาง และมีกายสังัดอยู่ คือ เदनรูปเดี่ยว ยืนรูปเดี่ยว นั่งรูปเดี่ยว นอนรูปเดี่ยว เข้าหมู่บ้านบิณฑบาตรูปเดี่ยว กลับรูปเดี่ยว นั่งในที่ลับรูปเดี่ยว อธิษฐานจงกรมรูปเดี่ยว เทียวไป อยู่เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไปรูปเดี่ยว นี้ชื่อว่ากายวิเวก

จิตตวิเวก เป็นอย่างไร

คือ ผู้บรรลุปฐมฌานย่อมมีจิตสังัดจากนิรวณ ผู้บรรลทุติยฌานย่อมมีจิตสังัดจากวิตกและวิจารณ์ ผู้บรรลุตติยฌานย่อมมีจิตสังัดจากปีติ ผู้บรรลจตุตถฌานย่อมมีจิตสังัดจากสุขและทุกข ผู้บรรลอุภาสานัญญาตนสมาบัติ ย่อมมีจิตสังัดจากรูปสัญญา ปฐมิสัญญา นานัตตสัญญา ผู้บรรลวิญญาณัญญาตนสมาบัติ ย่อมมีจิตสังัดจากอากาสาัญญาตนสัญญา ผู้บรรลอุภาจัญญาตนสมาบัติ ย่อมมีจิตสังัดจากอากาญญาตนสัญญา ย่อมมีจิตสังัดจากอากาญญาตนสัญญา

ผู้เป็นพระโสดาบัน ย่อมมีจิตสังัดจากสักกายทิฏฐิ วิจิกจณา สลัปปตปราคาส ทิฏฐานุสัย วิจิกจนา
นุสัย และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับสักกายทิฏฐิเป็นต้นนั้น

ผู้เป็นพระสกทาคามี ย่อมมีจิตสังัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ อย่างหยาบ กามราคานุสัย
ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบ และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น

ผู้เป็นพระอนาคามี ย่อมมีจิตสังัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ อย่างละเอียด กามราคานุสัย
ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียด และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น

ผู้เป็นพระอรหันต์ ย่อมมีจิตสังัดจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคา
นุสัย อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และสังขารนิมิตทั้งปวงในภายนอก
นี้ชื่อว่าจิตตวิเวก

อุปธิวิเวก เป็นอย่างไร

คือ กิเลสกัฏฐิ ชันธกัฏฐิ อภิสังขารกัฏฐิ ตรัสเรียกว่า อุปธิ อมตนิพพาน ตรัสเรียกว่า อุปธิวิเวก คือ
ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับ
กิเลส เป็นที่เย็นสนิท นี้ชื่อว่า อุปธิวิเวก

กายวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออกแล้ว ยินดีในเนกขัมมะ จิตตวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิต
บริสุทธิ์ ถึงความเป็นผู้ผ่องแผ้วยิ่ง และอุปธิวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้ปราศจากอุปธิ บรรลุนิพพานอันปราศจาก
ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว

คำว่า สันติ อธิบายว่า ทั้งสันติ และสันติบท มีความหมายอย่างเดียวกัน สันติบทนั้นนั่นเองคือ อมต
นิพพาน ได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลาย
กำหนด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็น
ที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท นี้เป็นบทสงบ เป็นบทประณีต

อีกนัยหนึ่ง โดยความหมายต่างกัน ธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อบรรลุความสงบ ถูกต้องความสงบ
ทำให้แจ้งความสงบ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านี้ตรัสเรียกว่า สันติบท(ทางสงบ) ตามบท(ทางปกป้อง) เลณบท(ทางหลีก
เร้น) สรณบท(ทางเป็นที่พึ่ง) อภยบท(ทางไม่มีภัย) อัชจุตบท(ทางที่ไม่จุติ) อมตบท(ทางอมตธรรม)
นิพพานบท(ทางนิพพาน)

คำว่า ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้แก่ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ อธิบายว่า
พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา คือ คันทา เสาะหา สีสันอันใหญ่ จึงชื่อว่าผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา คือ คันทา เสาะหา สมาธิอันใหญ่... ปัญญาอันใหญ่... วิมุตติอัน
ใหญ่... วิมุตติญาณทัสสนอันใหญ่ จึงชื่อว่าผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา คือ คันทา เสาะหาเครื่องทำลายกองความมืดใหญ่ เครื่องทำลาย
ความวิปลาสใหญ่ เครื่องถอนลูกศรคือตัณหาใหญ่ เครื่องปลดปล่อยโครงทิฏฐิใหญ่ เครื่องกำจัดตรงคือมานะ
ใหญ่ เครื่องเข้าไปสงบบอภิสังขารใหญ่ เครื่องปิดกั้นโอชะใหญ่ เครื่องวางภาระใหญ่ เครื่องตัดสังสารวัฏใหญ่

เครื่องดับความเดือดร้อนใหญ่ เครื่องระงับความเร่าร้อนใหญ่ เครื่องยกธงคือธรรมใหญ่ จึงชื่อว่าผู้ทรง
แสงหาคุณอันยิ่งใหญ่

พระผู้มีพระภาคทรงแสงหา คือ คันทา เสาะหาสติปัญญาใหญ่ สัมมปปธานใหญ่ อิทธิบาทใหญ่
อินทรียี่ใหญ่ พละใหญ่ โพชฌงค์ใหญ่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ใหญ่ ปรมัตถอมตนิพพานใหญ่ จึงชื่อว่าผู้ทรง
แสงหาคุณอันยิ่งใหญ่

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ที่เหล่าสัตว์มหุณหาศักดิ์แสงหา คือ คันทา เสาะหาว่า
พระพุทธรูปเจ้าประทับอยู่ที่ไหน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ไหน พระผู้ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพประทับอยู่ที่
ไหน พระผู้ทรงองอาจกว่านรชนประทับอยู่ที่ไหน จึงชื่อว่าผู้ทรงแสงหาคุณอันยิ่งใหญ่ รวมความว่า ผู้มีวิเวก
มีสันติบท ทรงแสงหาคุณอันยิ่งใหญ่

คำว่า ภิกษุเห็นอย่างไร... ดับไป อธิบายว่า ภิกษุเห็น คือ แลเห็น เทียบเคียง พิจารณา ทำให้
กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้ง อย่างไร จึงทำให้ราคะของตนดับไป ทำให้โทสะของตนดับไป ทำให้โมหะของตนดับ
ไป ทำให้โกรธ... อุปนาหะ... มักขะ... ปสาสะ... อิสสา... มัจฉริยะ... มายา... สาถะ... ถัมภะ... สารัมภะ...
มานะ... อติมานะ... มทะ... ปมาทะ... กิเลสทุกชนิด... ทุจจริตทุกทาง... ความกระวนกระวายทุกอย่าง... ความ
เร่าร้อนทุกสถาน... ความเดือดร้อนทุกประการ... อุกุสลาภิสังขารทุกประเภทดับไป คือ ทำให้สงบ ให้เข้าไป
สงบ ให้สงบเย็น ระงับเสียได้

คำว่า ภิกษุ ได้แก่ ภิกษุผู้เป็นกัลยาณบุรุษ หรือ ภิกษุผู้เป็นพระเสขะ รวมความว่า ภิกษุเห็น
อย่างไร... ดับไป

คำว่า จึงไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ได้แก่ ไม่ถือมั่น คือ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน ๔

คำว่า ในโลก ได้แก่ ในอบายโลก มนุษย์โลก เทวโลก ชั้นธโลก ธาตุโลก आयตनโลก

คำว่า อะไร ๆ ได้แก่ อะไร ๆ ที่เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมความว่า จึงไม่ถือมั่น
อะไร ๆ ในโลก ด้วยเหตุนี้ พระพุทธรูปจึงทูลถามว่า

ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์

ผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ผู้มีวิเวก มีสันติบท

ทรงแสงหาคุณอันยิ่งใหญ่ว่า ภิกษุเห็นอย่างไร

จึงไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ดับไป

[๒] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ดังนี้)

ภิกษุพึงขจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้า

ของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าและอัสมีมานะด้วยมันตา

ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดในภายใน

ภิกษุมีสติทุกเมื่อ พึงศึกษาเพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น

ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า

คำว่า ภิกษุพึงจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า และ
อัสมีมานะด้วยมันทา อธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้านั้นแหละ ชื่อว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า

คือ ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือทิวฏฐิ

รากเหง้า แห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา คืออะไร

คือ อวิชชา(ความไม่รู้) อโยนิโสมนสิการ(ความไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย) อัสมีมานะ(ความถือ
ตัว) อหิริกะ(ความไม่ละอาย) อนโตนตปปะ(ความไม่เกรงกลัว) อุทัจจะ(ความฟุ้งซ่าน) นี่ชื่อว่ารากเหง้า
แห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา

รากเหง้า แห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือทิวฏฐิ คืออะไร

คือ อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมีมานะ อหิริกะ อนโตนตปปะ อุทัจจะ นี่ชื่อว่ารากเหง้าแห่งธรรม
เป็นเครื่องเนิ่นช้าคือทิวฏฐิ

ว่าด้วยพระผู้มีพระภาค

คำว่า พระผู้มีพระภาค เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำลายราคะได้แล้ว

ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำลายโทสะได้แล้ว

ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำลายโมหะได้แล้ว

ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำลายมานะได้แล้ว

ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำลายทิวฏฐิได้แล้ว

ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำลายเลี่ยนหนามได้แล้ว

ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำลายกิเลสได้แล้ว

ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงจำแนก แยกแยะ แจกแจงธรรมรัตนะ

ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำที่สุดแห่งภพได้

ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงอบรมพระวรกายแล้ว

ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงอบรมศีล อบรมจิต อบรมปัญญาแล้ว

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงใช้สอยเสนาสนะ ที่เป็นป่าละเมาะและป่าที่ิบ อันสงัด มีเสียงน้อย มี
เสียงอีกทีกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีก
เร้น จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และศิลาบัจจัยเภสัชบริหาร
จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส อติศีล อติจิต อติปัญญา
จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งฌาน ๔ อปัมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ จึงชื่อว่า
พระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ ๘ อนุปุพพิหารสมาบัติ ๙ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กลินสมสมาบัติ ๑๐ อาณาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งตถาคตผลญาณ ๑๐ เวสาร์ชชญาณ ๔ ปฎิสัมภิตา ๔ อภิญาญา ๖ พุทธธรรม ๖ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

พระนามว่า พระผู้มีพระภาคนี้ มิใช่พระชนนิตรงตั้ง มิใช่พระชนกทรงตั้ง มิใช่พระภคตาทรงตั้ง มิใช่พระภคินีทรงตั้ง มิใช่มิตรและอำมาตย์ตั้ง มิใช่พระญาติและผู้ร่วมสายโลหิตทรงตั้ง มิใช่สมณพราหมณ์ตั้ง มิใช่เทวดาตั้ง

คำว่า พระผู้มีพระภาคนี้ เป็นวิโมกข์ชันทิกนาม เป็นสัจฉิกาบัญญัติ ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย พร้อมกับการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ที่โคนต้นโพธิ์

รวมความว่า ภิกษุพึงจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ

คำว่า พึงจัดบาปธรรมทั้งปวง... อัสมิมานะด้วยมันตา อธิบายว่า ปัญญา ตรัสเรียกว่า มันตา คือความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด... ความไม่หลงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ

คำว่า อัสมิมานะ ได้แก่ มานะว่า มีเรา ฉันทะว่า มีเรา อนุสัยว่า มีเรา ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

คำว่า ภิกษุพึงจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำและ อัสมิมานะด้วยมันตา อธิบายว่า ภิกษุพึงจัด คือ เข้าไปจัด ให้ดับ ให้เข้าไปสงบ ให้ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ และอัสมิมานะด้วยมันตา รวมความว่า ภิกษุพึงจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ และอัสมิมานะด้วยมันตา

ว่าด้วยตัณหา

คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่ง ในคำว่า ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกิดในภายใน ได้แก่ ทุกสิ่งโดยอาการทั้งหมด ทุกอย่าง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือโดยประการทั้งปวง คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เป็นคำกล่าวรวมไว้ทั้งหมด

คำว่า ตัณหา ได้แก่ รูปตัณหา... อัมมตัณหา

คำว่า ที่เกิดในภายใน ได้แก่ ตัณหาที่เกิดในภายใน จึงชื่อว่าที่เกิดในภายใน

อีกนัยหนึ่ง จิต ตรัสเรียกว่า ที่เกิดในภายใน คือ จิต มโน มานัส หทัย ปันทระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณชันธ์ มโนวิญญาณธาตุ ที่เกิดจากผัสสะเป็นต้นนั้น ตัณหาอันไปพร้อมกัน คือ เกิด

ร่วมกัน ระคนกัน เกี่ยวเนื่องกัน เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัดดูอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับจิต จึงชื่อว่าที่เกิดในภายใน รวมความว่า ตัณหาทั้งหมด ที่เกิดในภายใน

ว่าด้วยผู้มีสติด้วยเหตุ ๔

คำว่า ทุกเมื่อ ในคำว่า ภิกษุผู้มีสติทุกเมื่อ พึงศึกษาเพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น ได้แก่ ทุกเมื่อ คือ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ตลอดกาลเป็นนิจ ตลอดการยังยืน ตลอดกาลต่อเนื่องกัน ตลอดกาลสืบเนื่องกัน ตลอดกาลติดต่อกัน ตลอดกาลเป็นลำดับ ตลอดกาลติดต่อกันเหมือนระลอกคลื่น ตลอดกาลเป็นไปต่อเนื่องไม่ขาดสาย ตลอดกาลสืบต่อกันกระชั้นชิด ตลอดกาลก่อนภัต หลังภัต ตลอดปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม ตลอดข้างแรม ข้างขึ้น ตลอดฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน ตลอดปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย

คำว่า มีสติ อธิบายว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาภายในกาย
๒. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย
๓. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาจิตในจิต
๔. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย

มีสติด้วยเหตุอีก ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ
๒. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้กระทำสิ่งทั้งหลายที่ควรทำด้วยสติ
๓. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้กำจัดสิ่งทั้งหลายที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับสติ
๔. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมธรรมทั้งหลายที่เป็นมูลเหตุแห่งสติ

มีสติด้วยเหตุอีก ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยสติ
๒. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ชำนาญในสติ
๓. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้คล่องแคล่วในสติ
๔. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ไม่หวนกลับจากสติ

มีสติด้วยเหตุอีก ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เพราะมีอยู่ตามปกติ
๒. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้สงบ
๓. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ระงับ
๔. ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ

มีสติด้วยเหตุอีก ๑๐ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงพุทฺธคุณ
๒. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงธรรมคุณ
๓. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงสังฆคุณ

๔. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงศีลที่ตนรักษา
๕. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงทานที่ตนบริจาคแล้ว
๖. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้คนให้เป็นเทวดา
๗. ชื่อว่ามีสติ เพราะตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก
๘. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงความตายที่จะต้องเป็นธรรมดา
๙. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกทั่วไปในกาย(ให้เห็นว่าไม่งาม)
๑๐. ชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงธรรมที่สงบระงับ(กิเลสและความทุกข์)คือนิพพาน

สติ คือ ความตามระลึกถึง ความระลึกได้เฉพาะหน้า สติ คือ ความระลึกได้ ความจำได้ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ คือ สตินทรีย์(สติที่เป็นใหญ่) สติพละ(สติที่เป็นกำลัง) สัมมาสติ(ระลึกชอบ) สติสัมโพชฌงค์(สติเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ธรรม) เอกายนมรรค(สติที่เป็นทางเอก) นี้แหละ ตรีส เรียกว่าสติ บุคคลนั้นผู้ประกอบ ประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมแล้วด้วยสตินี้ ภิกษุนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ผู้มีสติ

คำว่า ฟังศึกษา อธิบายว่า ลิกขา ๓ คือ

๑. อธิศีลสิกขา
๒. อธิจิตตสิกขา
๓. อธิปัญญาสิกขา

อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีสันต์เล็ก สีสันต์ใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่าอธิศีลสิกขา

อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัส ดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา

อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์

เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์สมุทัย

เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์นิโรธ

เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา

เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะ
เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่อาสวสมุทัย
เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่อาสวนิโรธ
เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา
นี่ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา

คำว่า ภิกษุมีสติทุกเมื่อ พึงศึกษาเพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น อธิบายว่า ภิกษุพึงศึกษาทั้งอภิสัสสิกขา
อภิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา คือ สิกขา ๓ เหล่านี้ เมื่อภิกษุหนึ่งถึง ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อทราบ ชื่อว่าพึงศึกษา
เมื่อเห็น ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อพิจารณา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่ออธิษฐานจิต ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อน้อมใจเชื่อด้วย
ศรัทธา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อประคองความเพียร ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อตั้งสติ ชื่อว่า พึงศึกษา เมื่อตั้งใจมั่น ชื่อ
ว่าพึงศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อรู้ชัดธรรมที่ควรรู้ชัด ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรม
ที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ ชื่อว่าพึง
ศึกษา เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ก็ชื่อว่าพึงศึกษา คือ พึงประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเอื้อเพื่อโดย
ชอบ สมาทานประพฤติ เพื่อกำจัด คือ บรรเทา ละ สงบ สลัดทิ้ง ระวังตัณหาเหล่านั้น รวมความว่า ภิกษุมี
สติทุกเมื่อ พึงศึกษาเพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงขจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้า
ของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าและอัสสมิมานะด้วยมันตา
ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดในภายใน
ภิกษุมีสติทุกเมื่อ พึงศึกษาเพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น

[๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า)

ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในภายใน
หรือในภายนอก แต่ไม่ควรทำความดีอื่นเพราะคุณธรรมนั้น
เพราะการทำความดีอื่นนั้น
ผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่า เป็นความดับกิเลส
คำว่า ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในภายใน อธิบายว่า ภิกษุพึงรู้คุณธรรมของตนอย่างใด
อย่างหนึ่ง คือ คุณธรรมฝ่ายกุศล หรือคุณธรรมฝ่ายอัปยาคฤต
คุณธรรมของตน เป็นอย่างไร
คือ ภิกษุเป็นผู้มีความเห็นว่า เราเป็นผู้ออกบวชจากตระกูลสูง ออกบวชจากตระกูลใหญ่ ออกบวช
จากตระกูลมีโภคทรัพย์มาก หรือออกบวชจากตระกูลมีโภคทรัพย์ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงปรากฏ มียศกว่า
คฤหัสถ์และบรรพชิต เป็นผู้มีปกติได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เป็นผู้ทรงจำ
พระสูตร เป็นผู้ทรงจำพระวินัย เป็นพระธรรมกถึก เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้
นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร เป็นผู้ตจฉันทอาหารมื้อหลังเป็นวัตร
เป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตร เป็นผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร เป็นผู้ได้ปฐมฌาน ได้ทุติย

ฉาน ตติยฉาน ได้จุดตณฺหาณ ได้้อากาสาณญฺายตณฺสมาบัติ ... ได้วิญญานญฺายตณฺสมาบัติ... ได้้อากาญญฺายตณฺสมาบัติ ... หรือเป็นผู้ได้ในเวสัณญฺานาสัณญฺายตณฺสมาบัติ เหล่านี้ ตรัสเรียกว่า คุณธรรมของตน ภิกษุพึงรู้ คือ รู้ทั่ว รู้แจ่มแจ้ง รู้เฉพาะ ทางตลอดคุณธรรมของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมความว่า ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในภายใน

คำว่า หรือในภายนอก อธิบายว่า คุณธรรมเหล่านั้น เป็นของอุปัชฌาย์ หรืออาจารย์ รวมความว่า ในภายในหรือในภายนอก

คำว่า แต่ไม่ควรทำความดีอื่นเพราะคุณธรรมนั้น อธิบายว่า ภิกษุไม่ควรทำความดีอื่น คือ ไม่พึงทำความดีอื่น ไม่พึงทำความถือตัว ไม่พึงทำความเย่อหยิ่ง ไม่พึงทำความจองหอง เพราะคุณธรรมของตน หรือคุณธรรมของผู้อื่น ได้แก่ ไม่พึงให้มานะเกิด เพราะคุณธรรมนั้น ไม่พึงเป็นคนกระด้าง จองหอง หัวสูง เพราะคุณธรรมนั้น รวมความว่า แต่ไม่ควรทำความดีอื่นเพราะคุณธรรมนั้น

คำว่า เพราะการทำความดีอื่นนั้น ผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่า เป็นความดับกิเลส อธิบายว่า การทำความดีอื่นนั้น ผู้สงบทั้งหลาย คือ ผู้สงบเย็น สัตบุรุษ พระพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่กล่าว คือ ไม่พูด ไม่บอก ไม่แสดง ไม่บัญญัติ ไม่กำหนด ไม่เปิดเผย ไม่จำแนก ไม่ทำให้ง่าย ไม่ประกาศว่า เป็นความดับกิเลส รวมความว่า เพราะการทำความดีอื่นนั้น ผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่า เป็นความดับกิเลส ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในภายใน
หรือในภายนอก แต่ไม่ควรทำความดีอื่นเพราะคุณธรรมนั้น
เพราะการทำความดีอื่นนั้น
ผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่า เป็นความดับกิเลส

[๔] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุไม่พึงสำคัญตนว่าเราเลิศกว่าเขา
เราด้อยกว่าเขา หรือว่าเราเสมอเขาเพราะคุณธรรมนั้น
เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอเนกแล้ว
ไม่พึงกำหนดตน ดำรงอยู่

ว่าด้วยมานะ

คำว่า ภิกษุไม่พึงสำคัญตนว่าเราเลิศกว่าเขา... เพราะคุณธรรมนั้น อธิบายว่า ภิกษุไม่พึงให้ความดูหมิ่นเกิด เพราะชาติ โคตร ความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล ความเป็นผู้มีรูปงาม ททรัพย์ การศึกษา หน้าที่การงาน หลักแห่งศิลปวิทยา วิทฺยฐานะ ความคงแก่เรียน ปฏิภาณ หรือสิ่งอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วว่า เราเลิศกว่าเขา รวมความว่า ภิกษุไม่พึงสำคัญตนว่าเราเลิศกว่าเขา ... เพราะคุณธรรมนั้น

คำว่า เราด้อยกว่าเขา หรือว่าเราเสมอเขา อธิบายว่า ภิกษุไม่พึงให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะชาติ โคตร... หรือสิ่งอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วว่า เราด้อยกว่าเขา ไม่พึงให้ความถือตัวเกิดเพราะชาติ โคตร ความ

เป็นบุตรของผู้มีตระกูล ความเป็นผู้มีรูปร่าง ทรัพย์ การศึกษา หน้าที่การงาน หลักแห่งศิลปวิทยา วิชา
ฐานะ ความคงแก่เรียน ปฏิภาณ หรือสิ่งอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วว่า เราเสมอเขา รวมความว่า เราด้อยกว่า
เขา หรือว่าเราเสมอเขา

คำว่า เป็นผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอเนกแล้ว อธิบายว่า เป็นผู้เปรียบพร้อม คือ ห้อมล้อม พรั่ง
พร้อม ประกอบพร้อมแล้วด้วยอาการหลายอย่าง รวมความว่า เป็นผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอเนก
แล้ว

คำว่า ไม่พึงกำหนดตน ดำรงอยู่ อธิบายว่า อัตตา ตรัสเรียกว่า ตน ไม่พึงกำหนด คือ กำหนดพิเศษ
ถึงความกำหนดตน ดำรงอยู่ รวมความว่า ก็ไม่พึงกำหนดตน ดำรงอยู่ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึง
ตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงสำคัญตนว่าเราเลิศกว่าเขา
เราด้อยกว่าเขา หรือว่าเราเสมอเขาเพราะคุณธรรมนั้น
เป็นผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอเนกแล้ว
ไม่พึงกำหนดตน ดำรงอยู่

[๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุพึงสงบกิเลสภายในนั่นเอง

ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น

เมื่อภิกษุสงบกิเลสภายในได้แล้ว

ความเห็นว่ามีตน หรือความเห็นว่ามีตน ก็ไม่มีแต่ที่ไหน ๆ

คำว่า พึงสงบกิเลสภายในนั่นเอง อธิบายว่า ภิกษุพึงสงบราคะ พึงสงบโทสะ พึงสงบโมหะภายใน...
พึงสงบ คือ เข้าไปสงบ สงบเย็น ดับ ระวังโกธะ... อุปนาหะ... มกขะ... ปสาสะ... อิสสา... มัจฉริยะ... มายา...
สาเถยยะ... ถัมภะ... สารัมภะ..มานะ... อติมานะ... มทะ... ปมาทะ... กิเลสทุกชนิด... ทุจริตทุกทาง... ความ
กระวนกระวายทุกอย่าง... ความเร่าร้อนทุกสถาน... ความเดือดร้อนทุกประการ... อุกุสลาภิสังขารทุก
ประเภทภายใน รวมความว่า พึงสงบกิเลสภายในนั่นเอง

คำว่า ภิกษุ... ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น อธิบายว่า ไม่พึงแสวงหา คือ ไม่พึงค้นหา ไม่พึง
เสาะหาความสงบ คือ ความเข้าไปสงบ ความสงบเย็น ความดับ ความระงับไปโดยทางอื่น คือ โดยมรรคที่
ไม่หมดจด ปฏิปทาที่ผิด หนทางที่มีใช้ทางออกจากทุกข์ นอกจากสติปัญญา สัมมัตถิยาน อธิปัตถ
อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ รวมความว่า ภิกษุ...ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น

คำว่า เมื่อภิกษุสงบกิเลสภายในได้แล้ว อธิบายว่า เมื่อภิกษุสงบราคะ สงบโทสะ สงบโมหะภายใน...
เมื่อภิกษุสงบ คือ เข้าไปสงบ สงบเย็น ดับ ระวังอกุสลาภิสังขารทุกประเภทภายในได้แล้ว รวมความว่า เมื่อ
ภิกษุสงบกิเลสภายในได้แล้ว

คำว่า ไม่มี ในคำว่า เห็นว่ามีตน หรือความเห็นว่ามีตน ก็ไม่มีแต่ที่ไหน ๆ เป็นคำปฏิเสธ

คำว่า เห็นว่ามีตน (ไม่มี) ได้แก่ เห็นว่ามีเพียงไม่มี

คำว่า เห็นว่ามีตน (ไม่มี) ได้แก่ เห็นว่าขาดสูญไม่มี

คำว่า ความเห็นว่ามีตน (ไม่มี) ได้แก่ สิ่งที่มี

คำว่า ความเห็นว่ามีตน (ไม่มี) ได้แก่ สิ่งที่ไม่ควรปล่อยไม่มี

ผู้ใด ไม่มีสิ่งที่ถือไว้ ผู้นั้นก็ไม่มีสิ่งที่ควรปล่อย ผู้ใดมีสิ่งที่ควรปล่อย ผู้นั้นก็มีสิ่งที่ถือไว้ พระอรหันต์ก้าวพ้นการถือและการปล่อย ล่วงพ้นความเจริญและความเสื่อมได้แล้ว พระอรหันต์นั้นอยู่ใน(อริยวาสนธรรม)แล้ว ประพฤติจรณธรรมแล้ว ... และภพใหม่ก็ไม่มีอีก รวมความว่า ความเห็นว่ามีตน หรือความเห็นว่ามีตน ก็ไม่มีแต่ที่ไหน ๆ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุพึงสงบกิเลสภายในตนเอง

ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น

เมื่อภิกษุสงบกิเลสภายในได้แล้ว

ความเห็นว่ามีตน หรือความเห็นว่ามีตน ก็ไม่มีแต่ที่ไหน ๆ

[๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

คลื่นไม่เกิดในส่วนกลางทะเล ทะเลเรียบอยู่ ฉันทิ

ภิกษุพึงเป็นผู้มั่นคง ไม่หวั่นไหว ฉันทิ

ภิกษุไม่พึงก่อกิเลสเครื่องพัวใจในที่ไหน ๆ

คำว่า คลื่นไม่เกิดในส่วนกลางทะเล ทะเลเรียบอยู่ ฉันทิ อธิบายว่า โดยส่วนลึก ทะเลลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ น้ำส่วนล่าง ๔๐,๐๐๐ โยชน์ ย่อมกระเพื่อม ด้วยฝูงปลาและเต่า น้ำส่วนบน ๔๐,๐๐๐ โยชน์ ก็กระเพื่อมด้วยลม น้ำส่วนกลาง ๔๐,๐๐๐ โยชน์ ไม่กระเพื่อม ไม่สั่นสะเทือน ไม่เคลื่อนไหว ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นไหว ไม่ปั่นป่วนเลย คือ เป็นทะเล ไม่หวั่นไหว ไม่กระฉอก ไม่เคลื่อนไหว ไม่กระเพื่อม ไม่หมุนวน สงบ คลื่นไม่เกิดกลางทะเลนั้น ทะเลก็เรียบอยู่ รวมความว่า คลื่นไม่เกิดในส่วนกลางทะเล ทะเลเรียบอยู่ ฉันทิ อย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง ทะเลสีทันดรอยู่ระหว่างภูเขา ๗ ลูก น้ำในทะเลสีทันดรนั้น ไม่กระเพื่อม ไม่สั่นสะเทือน ไม่เคลื่อนไหว ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นไหว ไม่ปั่นป่วนเลย คือ เป็นทะเล ไม่หวั่นไหว ไม่กระฉอก ไม่เคลื่อนไหว ไม่กระเพื่อม ไม่หมุนวน สงบ คลื่นไม่เกิดในทะเลสีทันดรนั้น ทะเลก็เรียบอยู่ รวมความว่า คลื่นไม่เกิดในส่วนกลางทะเล ทะเลเรียบอยู่ ฉันทิ อย่างนี้บ้าง

คำว่า ฉันทิ ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มั่นคง ไม่หวั่นไหว ฉันทิ เป็นคำอุปมาอุปไมยทำให้สมบูรณ์

คำว่า พึงเป็นผู้มั่นคง อธิบายว่า ภิกษุผู้นั้นไม่หวั่นไหว คือ ไม่สะเทือน ไม่เคลื่อนไหว ไม่สะท้าน ไม่สั่นสะท้าน ไม่สะทกสะท้าน เพราะได้ลาภ เพราะเสื่อมลาภบ้าง เพราะได้ยศ เพราะเสื่อมยศบ้าง เพราะสรรเสริญ เพราะนินทาบ้าง เพราะสุข เพราะทุกข์บ้าง รวมความว่า พึงเป็นผู้มั่นคง... ฉันทิ

คำว่า ไม่หวั่นไหว อธิบายว่า ตัณหาตรัสเรียกว่า ความหวั่นไหว คือ ความกำหนด ความกำหนดหนัก ... อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ

ค้นหาที่ตรัสเรียกว่า ความหวั่นไหวนี้ ภิกษุใดละได้แล้ว คือ ตัดขาดได้แล้ว ถอนได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ภิกษุนั้น ตรัสเรียกว่า ผู้ไม่มีค้นหาเป็นเหตุหวั่นไหว

เพราะเป็นผู้ละความหวั่นไหวได้แล้ว จึงชื่อว่าไม่หวั่นไหว ภิกษุนั้นย่อมไม่หวั่นไหว คือ ไม่สะเทือน ไม่เคลื่อนไหว ไม่สะท้าน ไม่สั่นสะท้าน ไม่สะทกสะท้าน เพราะได้ลาภ เพราะเสื่อมลาภบ้าง เพราะได้ยศ เพราะเสื่อมยศบ้าง เพราะสรรเสริญ เพราะนินทาบ้าง เพราะสุข เพราะทุกข์บ้าง รวมความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มั่นคง ไม่หวั่นไหว ฉะนั้น

ว่าด้วยกิเลสเครื่องฟูใจ ๗ อย่าง

คำว่า กิเลสเครื่องฟูใจ ในคำว่า ภิกษุไม่พึงก่อกิเลสเครื่องฟูใจ ในที่ไหน ๆ ได้แก่ กิเลสเครื่องฟูใจ ๗ อย่าง คือ

๑. กิเลสเครื่องฟูใจคือราคะ	๒. กิเลสเครื่องฟูใจคือโทสะ
๓. กิเลสเครื่องฟูใจคือโมหะ	๔. กิเลสเครื่องฟูใจคือมานะ
๕. กิเลสเครื่องฟูใจคือทิฏฐิ	๖. กิเลสเครื่องฟูใจคือกิเลส
๗. กิเลสเครื่องฟูใจคือกรรม	

ภิกษุไม่พึงก่อกิเลสเครื่องฟูใจนั้น คือ ไม่พึงให้เกิด ไม่พึงให้เกิดขึ้น ไม่พึงให้บังเกิด ไม่พึงให้บังเกิดขึ้น

คำว่า ในที่ไหน ๆ ได้แก่ ในที่ไหน คือ ที่ไหน ๆ ที่ไร ๆ ภายใน ภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก รวมความว่า ภิกษุไม่พึงก่อกิเลสเครื่องฟูใจ ในที่ไหน ๆ ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

คลื่นไม่เกิดในส่วนกลางทะเล ทะเลเรียบอยู่ ฉะนั้น

ภิกษุพึงเป็นผู้มั่นคง ไม่หวั่นไหว ฉะนั้น

ภิกษุไม่พึงก่อกิเลสเครื่องฟูใจในที่ไหน ๆ

[๗] (พระพุทธรณมิติทูลถามว่า)

พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง

ได้ทรงแสดงธรรมที่เป็นพยาน อันเป็นเครื่องกำจัดอันตราย

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปฏิบัติ

คือปาดิโมกข์ หรือแม่สมาธิ

คำว่า ได้ทรงแสดง ในคำว่า พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้งได้ทรงแสดง ได้แก่ ได้ทรงแสดง คือ ได้ทรงชี้แจง ตรัสบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ รวมความว่า ได้ทรงแสดง

ว่าด้วยพระจักขุ ๕ ชนิด

คำว่า ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้ง ด้วยพระจักขุ ๕ ชนิด

คือ

๑. มีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยมัจฉจักขุบ้าง
๒. มีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยทิพพจักขุบ้าง
๓. มีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยปัญญาจักขุบ้าง
๔. มีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยพุทธจักขุบ้าง
๕. มีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยสมันตจักขุบ้าง

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยมัจฉจักขุ เป็นอย่างไร

คือ ในพระมัจฉจักขุของพระผู้มีพระภาค มีสีอยู่ ๕ สี คือ (๑) สีเขียว (๒) สีเหลือง (๓) สีแดง (๔) สีดำ (๕) สีขาว ณ ที่ที่มีชนพระเนตรขึ้น มีสีเขียว เขียวสนิท หน้าชม หน้าดู ดุจดอกผักตบ ต่อจากนั้น ก็เป็นสีเหลือง เหลืองสนิท สีเหมือนทองคำ หน้าชม หน้าดู ดุจดอกกรรมิการิ เป้าพระเนตรทั้งสองข้างของพระผู้มีพระภาคมีสีแดง แดงสนิท หน้าชม หน้าดู ดุจสีปีกแมลงทับ กลางดวงพระเนตรมีสีดำ ดำเข้ม ไม่เศร้าหมอง สนิท หน้าชม หน้าดู ดุจสีสมอดำ ต่อจากนั้น เป็นสีขาว ขาวสนิท เปล่งปลั่ง ขาวนวล หน้าชม หน้าดู ดุจสีดาวประกายพฤษ์ พระผู้มีพระภาคมีพระมัจฉจักขุนี้โดยปกติ เนื่องในพระอัฐภาพ เกิดด้วยสุจริตกรรมที่ทรงสั่งสมมาในภพก่อน ทรงมองเห็นตลอด ๑ โยชน์โดยรอบ ทั้งกลางวันและกลางคืน แม้ในเวลาที่มีความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ คือ (๑) ดวงอาทิตย์ตกไปแล้ว (๒) เป็นวันอุโบสถข้างแรม (๓) ป่าช้ารกทึบ (๔) มีเมฆก้อนใหญ่ผุดขึ้นมา ในความมืดที่ประกอบด้วยองค์ ๔ อย่างนี้ พระองค์ก็ทรงมองเห็นได้ตลอด ๑ โยชน์โดยรอบ ไม่มีหลุม บานประตู่ กำแพง ภูเขา กอไม้ หรือถาวรวัตถุมาปิดกั้นการเห็นรูปทั้งหลายได้ หากบุคคลเอางาเมสึดเดียวทำเครื่องหมาย แล้วใส่ลงในเกรียนบรรทุกงา พระผู้มีพระภาคก็ทรงสามารถหยิบเอาเมสึดงานั้นขึ้นมาได้ พระมัจฉจักขุตามปกติของพระผู้มีพระภาค บริสุทธิอย่างนี้ พระผู้มีพระภาค ชื่อว่ามีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยมัจฉจักขุ เป็นอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยทิพพจักขุ เป็นอย่างไร

คือ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นหมู่สัตว์ ซึ่งกำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต ผิพรรณดี ผิพรรณทราม ไปดี ตกยาก ด้วยทิพพจักขุอันหมดจดล่วงจักขุมนุษย์ ทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ แผละหนอ ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยะ เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ หลังจากตายแล้ว สัตว์เหล่านั้นก็เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่สัตว์เหล่านี้ ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยะ เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ หลังจากตายแล้ว สัตว์เหล่านั้นก็เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นหมู่สัตว์ ซึ่งกำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต ผิพรรณดี ผิพรรณทราม ไปดี ตกยาก ด้วยทิพพจักขุ อันหมดจดล่วงจักขุมนุษย์ ทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม และพระผู้มีพระภาคเมื่อทรงประสงค์ ฟังทรงเห็นได้แม้ ๑ โลกธาตุ... แม้ ๒ โลกธาตุ... แม้ ๓ โลกธาตุ... แม้ ๔ โลกธาตุ... แม้ ๕ โลกธาตุ... แม้ ๑๐ โลกธาตุ... แม้ ๒๐ โลกธาตุ... แม้ ๓๐ โลกธาตุ... แม้ ๔๐ โลกธาตุ... แม้ ๕๐ โลกธาตุ... แม้ ๑๐๐ โลกธาตุ... โลกธาตุขนาด เล็ก ประกอบด้วย ๑,๐๐๐ จักรวาล... โลกธาตุขนาดกลางประกอบด้วย ๒,๐๐๐ จักรวาล... โลกธาตุขนาด

ใหญ่ประกอบด้วย ๓,๐๐๐ จักรวาล... แม้อัลโลกาตู่ที่ประกอบด้วยหลายพันจักรวาล พระผู้มีพระภาคทรง
ประสงค์เพียงใด ก็พึงทรงเห็นได้เพียงนั้น ทิพพจักขุของพระผู้มีพระภาคบริสุทธิ์อย่างนี้ พระผู้มีพระภาค ชื่อ
ว่ามีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยทิพพจักขุ เป็นอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยปัญญาจักขุ เป็นอย่างไร

คือ พระผู้มีพระภาคผู้มีพระปัญญามาก มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญาอาจหาญ มีพระปัญญา
ฉับไว มีพระปัญญาเฉียบคม มีพระปัญญาเพิกถอนกิเลสได้ ทรงฉลาดในประเภทแห่งปัญญา มีพระญาณ
แตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิกา ทรงบรรลุเวสารัชชญาณ ๔ เป็นผู้ทรงทสพลญาณ ทรงเป็นบุรุษของอาจ ทรง
เป็นบุรุษดุจราชสีห์ ทรงเป็นบุรุษดุจนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษผู้เอาธุระ มีพระญาณหาที่สุด
มิได้ มีพระเดชหาที่สุดมิได้ มีพระยศหาที่สุดมิได้ ทรงมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก ทรงมีปัญญาเป็นทรัพย์ ทรงเป็น
ผู้นำ เป็นผู้นำไปโดยวิเศษ เป็นผู้ตามแนะนำ ทรงให้รู้จักประโยชน์ ให้พินิจพิจารณา ทรงเพ่งประโยชน์ ทรง
ทำให้เสื่อมใสได้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงทำมรรคที่ยังไม่เกิด
พร้อมให้เกิดพร้อม ตรัสบอกมรรคที่ยังมิได้ตรัสบอก ทรงรู้จักมรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ทรงฉลาดในมรรค และ
สาวกของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ดำเนินไปตามมรรคอยู่ในบัดนี้ จะเพียบพร้อมด้วยศีลาทีคุณใน
ภายหลัง

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น มีพระจักขุ มีพระธรรม มี
พระญาณ เป็นดุจพระพรหม ตรัส บอก นำความหมายออกมา ประทานอมตธรรม เป็นพระธรรมสามี เป็น
พระตถาคต ไม่มีสิ่งที่มีพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นยังไม่ทรงทราบ ไม่ทรงเห็น ไม่ทรงรู้แจ้ง ไม่ทรงทำให้แจ้ง
มิได้ทรงถูกต้องด้วยปัญญา ธรรมทั้งปวงรวมทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ย่อมมาสู่คลองเฉพาะพระญาณ
ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า โดยอาการทั้งปวง ธรรมตาประโยชน์ที่ควรแนะนำอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นธรรม
ที่ควรรู้มีอยู่ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในภพปัจจุบันหรือ
ประโยชน์ในภพหน้า ประโยชน์ตื่นหรือประโยชน์ลึก ประโยชน์ลึกลับหรือประโยชน์ปิดบัง ประโยชน์ที่ควร
แนะนำหรือประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษหรือประโยชน์ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์ที่ผ่องแผ้วหรือ
ประโยชน์อย่างอื่น ประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปภายในพระพุทธานุภาพ

พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ไม่ติดขัดในอดีต อนาคต ปัจจุบัน กายกรรม วชิกรรม
มโนกรรมทุกอย่าง ย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า บทธรรมที่ควรแนะนำมีอยู่
เพียงใด พระญาณก็มีเพียงนั้น พระญาณมีอยู่เพียงใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีเพียงนั้น พระญาณย่อมมีบท
ธรรมที่ควรแนะนำเป็นส่วนสุตรอบ บทธรรมที่ควรแนะนำก็ย่อมมีพระญาณเป็นส่วนสุตรอบ พระญาณย่อม
ไม่เป็นไปเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็มีอยู่ไม่เกินกว่าพระญาณ ธรรม
เหล่านั้น ตั้งอยู่ในส่วนสุตรอบของกันและกัน เหมือนชั้นแห่งผอบ ๒ ชั้นทับกันสนิทพอดี ชั้นผอบด้านล่างก็
ไม่เกิน ด้านบน ชั้นผอบด้านบนก็ไม่เกินด้านล่าง ชั้นผอบทั้ง ๒ ชั้นย่อมวางประกบกันที่
ส่วนสุดโดยรอบของกันและกันฉันใด บทธรรมที่ควรแนะนำ และพระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ก็
ตั้งอยู่ในส่วนสุตรอบของกันและกันฉันนั้นเหมือนกัน บทธรรมที่ควรแนะนำมีอยู่เพียงใด พระญาณก็มีเพียง
นั้น พระญาณมีอยู่เพียงใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีเพียงนั้น พระญาณย่อมมีบทธรรมที่ควรแนะนำ

เป็นส่วนสุทธอบ บทธรรมที่ควรแนะนำก็ย่อมมีพระญาณเป็นส่วนสุทธอบ พระญาณย่อมไม่เป็นไปเกินกว่า บทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็มีอยู่ไม่เกินกว่าพระญาณ ธรรมเหล่านั้นย่อมตั้งอยู่ในส่วนสุทธอบของกันและกัน พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าย่อมเป็นไปในธรรมทั้งปวง

ธรรมทั้งปวงนับเนื่องด้วยความนึก นับเนื่องด้วยความหวัง นับเนื่องด้วยมนสิการ นับเนื่องด้วยจิต ตูปบาทของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าย่อมเป็นไปในสัตว์ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคทรงทราบอธยาศัย อนุสัย จริต อธิมุตติของเหล่าสัตว์ทุกจำพวก ทรงรู้จักเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสจตุสน้อยในปัญญาจักขุ มีกิเลสจตุสน้อยมากในปัญญาจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ยาก เป็นภพพัสตว์ (ผู้สมควรบรรลุดุธรรม) เป็นอภพพัสตว์ (ผู้ไม่สมควรบรรลุดุธรรม) โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ย่อมเป็นไปภายในพระพุทธานุญาณ

ปลาและเต่าชนิดใดชนิดหนึ่ง รวมทั้งปลาตมิ ปลาตมิงคลและปลาตมิตมิงคล ย่อมเป็นไปอยู่ในมหาสมุทร ฉนฺได โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ย่อมเป็นไปภายในพระญาณของพระพุทธานุญาณ ฉนฺไดนั้นเหมือนกัน นกชนิดใดชนิดหนึ่ง รวมทั้งครุฑ นามว่าเวไนย ย่อมบินไปในห้วงแห่งอากาศ ฉนฺได พระพุทธานุญาณทั้งหลาย ผู้เสมอกับพระสารีบุตรด้วยปัญญา ย่อมเป็นไปในส่วนแห่งพระพุทธานุญาณ ฉนฺไดนั้นเหมือนกัน พระพุทธานุญาณย่อมแผ่ครอบคลุมปัญญาของเทวดาและมนุษย์อยู่

เหล่าบัณฑิตผู้เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นคหบดี เป็นสมณะ ผู้มีปัญญาละเอียด รู้ว่าทะของผู้อื่นเหมือนนายขมังธนูสามารถยิงเนื้อทรายได้ ดุจจะเที่ยวทำลายทิฏฐิของผู้อื่นด้วยปัญญาตน บัณฑิตเหล่านั้นพากันปรุ้งแต่งปัญหา ย่อมเข้าไปเฝ้าพระตถาคต ทูลถามปัญหาที่ลึกลับและปิดบัง ปัญหาเหล่านั้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงชักใช้และตรัสแก้แล้ว เป็นปัญหามีเหตุให้ทรงแสดง บัณฑิตเหล่านั้นถูกตึงตูดด้วยการวิไลสนาปัญหา จึงเลื่อมใสพระผู้มีพระภาค โดยที่แท้พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรุ่งเรืองยิ่งด้วยพระปัญญาในหมู่คนเหล่านั้น พระผู้มีพระภาค ชื่อว่ามีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยปัญญาจักขุ เป็นอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยพุทธานุญาณ เป็นอย่างไร

คือ พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธานุญาณ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกิเลสจตุสน้อยในปัญญาจักขุ ผู้มีกิเลสจตุสน้อยมากในปัญญาจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ก็มี บางพวกเป็นผู้ไม่เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ก็มี เหมือนในกอบัวเขียว ในกอบัวแดง หรือในกอบัวขาว ดอกบัวเขียว ดอกบัวแดง หรือดอกบัวขาว บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นตามน้ำ จมอยู่ในน้ำและน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเขียว ดอกบัวแดง หรือดอกบัวขาว บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอมิวน้ำ ดอกบัวเขียว ดอกบัวแดง หรือดอกบัวขาว บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่ขึ้นพ้นระดับน้ำ น้ำไม่ติดเปียอยู่เลย ฉนฺได พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธานุญาณ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสจตุสน้อยในปัญญาจักขุ ผู้มีกิเลสจตุสน้อยมากในปัญญาจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ก็มี บางพวกเป็นผู้ไม่

เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ก็มี ฉะนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ บุคคลนี้มีราคะจริต บุคคลนี้มีโทสะจริต บุคคลนี้มีโมหะจริต บุคคลนี้มีวิตกจริต

บุคคลนี้มีสัทธาจริต บุคคลนี้มีญาณจริต พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสสอสุภกถาแก่บุคคลราคะจริต ตรัสการเจริญเมตตาแก่บุคคลโทสะจริต ย่อมทรงแนะนำบุคคลโมหะจริตให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน การไต่ถาม การฟังธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาล การอยู่ร่วมกับครู ย่อมตรัสอานาปานสติแก่บุคคลวิตกจริต ตรัสบอกนิมิตที่น่าเลื่อมใส ความตรัสรู้ชอบของพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม การปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ และศีลของตนแก่บุคคลสัทธาจริต ย่อมตรัสนิมิตแห่งวิปัสสนา มีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตาแก่บุคคลญาณจริต (สมจริงดังคาถาประพันธ์ว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาดี มีสมันตจักขุ

บุรุษผู้ยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลาล้วน

พึงเห็นหมู่ชนได้โดยรอบ แม้ฉันทไค

พระองค์ผู้หมดความโศกแล้ว

โปรดเสด็จขึ้นสู่ปราสาทคือธรรม

จักได้เห็นหมู่ชนผู้ตกอยู่ในความเศร้าโศก

และถูกชาติชราครอบงำได้ชัดเจน ฉันทนั้น

พระผู้มีพระภาคชื่อว่า มีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยพุทธจักขุ เป็นอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคมีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยสมันตจักขุ เป็นอย่างไร

คือ พระสัพพัญญุตญาณ ตรัสเรียกว่า สมันตจักขุ พระผู้มีพระภาคทรงประกอบ ประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมแล้วด้วยพระสัพพัญญุตญาณ (สมจริงดังคาถาประพันธ์ว่า)

สิ่งไร ๆ ในไตรโลกธาตุนี้

พระปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้น ไม่เห็น ไม่มีเลย

อนึ่ง ธรรมชาติอะไร ๆ ที่ควรรู้

พระพุทธานุญาณไม่รู้แจ้งก็ไม่มี

ธรรมชาติที่ควรแนะนำได้มีอยู่

พระตถาคตได้ทรงทราบธรรมชาติที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด

เพราะเหตุนั้น พระตถาคตจึงชื่อว่า มีสมันตจักขุ

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่ามีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยสมันตจักขุ เป็นอย่างนี้ รวมความว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง ได้ทรงแสดง

คำว่า ธรรมที่เป็นพยาน ในคำว่า ธรรมที่เป็นพยาน อันเป็นเครื่องกำจัดอันตราย อธิบายว่า ธรรมที่พระองค์ทรงทราบเอง ธรรมที่ประจักษ์แก่พระองค์เอง มิใช่โดยการเชื่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยการเล่าลือ มิใช่โดยการถือสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยการอ้างตำรา มิใช่โดยตรรก มิใช่โดยการ

อนุमान มิใช่โดยการคิดตรงตามแนวเหตุผล มิใช่เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว รวมความว่า ธรรมที่เป็นพยาน

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

คำว่า อันตราย ในคำว่า อันเป็นเครื่องกำจัดอันตราย ได้แก่ อันตราย ๒ อย่าง คือ

(๑) อันตรายที่ปรากฏ (๒) อันตรายที่ไม่ปรากฏ

อันตรายที่ปรากฏ คืออะไร

คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว สุนัขป่า โค กระบือ ช้าง งู แมงป่อง ตะขาบ โจร คนที่ได้ออกกรรมไว้ หรือยังมีได้ออกกรรมไว้ โรคทางตา โรคทางหู โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด ไข้หวัด ไข้พิษ ไข้เชื่อมซึม โรคท้อง เป็นลมสลบ ลงแดง จุกเสียด อหิวาตกโรค โรคเรื้อน ฝี กลาก มองคร่อ ลมบ้าหมู หิดเปื่อย หิดดำ หิด หูด โรคละลอก โรคดีซ่าน โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวงทวาร ความเจ็บป่วยที่เกิดจากดี ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเสมหะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม ไข้สันนิบาต ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความพากเพียรเกินกำลัง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากสัมผัสแห่งเลื้อบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เหล่านี้เรียกว่า อันตรายที่ปรากฏ

อันตรายที่ไม่ปรากฏ คืออะไร

คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิเวรณิ พยาบาทนิเวรณิ ถีนมิตถนิเวรณิ อุทธัจจกุกกัจ-นิเวรณิ วิจิกิจฉานนิเวรณิ ราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปกานะ มกฺขะ ปฟาสะ อีสสา มัจฉริยะ มายา สาถะเยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ กิเลสทุกชนิด ทุจริตทุกทาง ความกระวนกระวายทุกอย่าง ความเร่าร้อนทุกสถาน ความเดือดร้อนทุกประการ อกุศลลาภสังขารทุกประเภท เหล่านี้เรียกว่า อันตรายที่ไม่ปรากฏ

คำว่า อันตรายทั้งหลาย อธิบายว่า ชื่อว่าอันตราย เพราะมีความหมายอย่างไร

ชื่อว่าอันตราย เพราะครอบงำ

ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นไปเพื่อความเสื่อม

ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะครอบงำ เป็นอย่างไร

คือ อันตรายเหล่านั้นย่อมเข้าครอบครอง ยึดครอง ครอบงำ ท่วมทับ รัตรึง ย่ำยีบุคคลนั้น ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะครอบงำ เป็นอย่างไร

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นไปเพื่อความเสื่อม เป็นอย่างไร

คือ อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม คือ ความสูญเสียแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย กุศลธรรมอะไรบ้าง อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม คือ เพื่อความสูญเสียแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือ การปฏิบัติชอบ การปฏิบัติเหมาะสม การปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก การปฏิบัติไม่คลาดเคลื่อน การปฏิบัติที่เอื้อ

ประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์ ความเป็นผู้สรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีสมาธิเพียรเครื่องต้น อยู่เสมอ สติสัมปชัญญะ ความหมั่นเจริญสติปัฏฐาน ๔ ความหมั่นเจริญสัมมัปปธาน ๔ ความหมั่นเจริญอิทธิบาท ๔ ความหมั่นเจริญอินทรีย์ ๕ ความหมั่นเจริญพละ ๕ ความหมั่นเจริญโพชฌงค์ ๗ ความหมั่นเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นไปเพื่อความเลื่อม เป็นอย่างนี้

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ เป็นอย่างไร

คือ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น มีอัตภาพเป็นที่อาศัย เปรียบเหมือนสัตว์ที่อาศัยรูย่อมอยู่ในรู สัตว์ที่อาศัยน้ำย่อมอยู่ในน้ำ สัตว์ที่อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า สัตว์ที่อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่บนต้นไม้ ฉนใด บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดในอัตภาพนั้น มีอัตภาพเป็นที่อาศัย ฉนนั้นเหมือนกัน ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ เป็นอย่างนี้บ้าง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย เป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย มีความดำริชานไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะตาเห็นรูป บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมอยู่ ย่อมชานไปภายในของภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน บาปอกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมฟุ้งขึ้นท่วมภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น

ภิกษุทั้งหลาย อีกนัยหนึ่ง บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย มีความดำริชานไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ เพราะหูได้ยินเสียง... เพราะจมูกได้กลิ่น... เพราะลิ้นได้ลิ้มรส... เพราะกายได้รับสัมผัส... เพราะใจรู้ธรรมารมณ์ บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมอยู่ ย่อมชานไปภายในของภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน บาปอกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมฟุ้งขึ้นท่วมภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ เป็นอย่างนี้บ้าง

ว่าด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นมลทินภายใน

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการเหล่านี้ เป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพศฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. โลภะ เป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพศฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน

๒. โทสะ เป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพศฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน

๓. โมหะ เป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพศฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพศฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน

(พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวลายากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า)

โลภะก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

โลภะทำให้จิตกำเริบ โลภะเป็นภัยที่เกิดภายใน

คน(ส่วนมาก)ไม่รู้จักภัยนั้น

คนโลภไม่รู้จักผล คนโลภไม่รู้จักเหตุ

ความโลภครอบงำนรชนเมื่อใด

ความมีติดบอดย่อมมีเมื่อนั้น

โทสะก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

โทสะทำให้จิตกำเริบ โทสะเป็นภัยที่เกิดภายใน

คน (ส่วนมาก)ไม่รู้จักภัยนั้น

คนโกรธไม่รู้จักผล คนโกรธไม่รู้จักเหตุ

ความโกรธครอบงำนรชนเมื่อใด

ความมีติดบอดย่อมมีเมื่อนั้น

โมหะก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

โมหะทำให้จิตกำเริบ โมหะเป็นภัยที่เกิดภายใน

คน (ส่วนมาก)ไม่รู้จักภัยนั้น

คนหลงไม่รู้จักผล คนหลงไม่รู้จักเหตุ

ความหลงครอบงำนรชนเมื่อใด

ความมีติดบอดย่อมมีเมื่อนั้น

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่นอนเนื่องอยู่ในอัตภาพ เป็นอย่างนี้บ้าง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า มหาบพิตร ธรรม ๓ ประการ เมื่อเกิดขึ้น ภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก

ธรรม ๓ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. โลภธรรมเมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก

๒. โทสธรรมเมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก

๓. โมหธรรมเมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก

มหาบพิตร ธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล เมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อความไม่
เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก

(พระผู้มีพระภาคผู้สุดศตาศต ครั้นตรัสเวทยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า)

โลภะ โทสะ และโมหะ เกิดขึ้นในตน

ย่อมทำร้ายบุรุษผู้มีจิตเลวทราม

เหมือนขุยไผ่กำจัดต้นไผ่ ฉะนั้น

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่นอนเนื่องอยู่ในอัตภาพ เป็นอย่างนี้บ้าง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ราคะและโทสะ มีอัตภาพนี้เป็นต้นเหตุ

ความไม่ยินดีกุศลธรรม

ความยินดีกามคุณซึ่งทำให้ชนลูก เกิดจากอัตภาพนี้

บาปวิตกในใจ เกิดขึ้นจากอัตภาพนี้

ย่อมผูกใจคนไว้ เหมือนพวกเด็กผูกตีนกาไว้ ฉะนั้น

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่นอนเนื่องอยู่ในอัตภาพ เป็นอย่างนี้บ้าง

คำว่า อันเป็นเครื่องกำจัดอันตราย ได้แก่ เป็นเครื่องกำจัดอันตราย คือเป็นเครื่องละอันตราย สงบ
อันตราย สลัดทิ้งอันตราย ระงับอันตราย เป็นอมตนิพพาน รวมความว่า ธรรมที่เป็นพยาน อันเป็นเครื่อง
กำจัดอันตราย

คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปฏิบัติภา อธิบายว่า ขอพระองค์โปรดตรัส คือ
โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก

ทำให้ง่าย ประกาศปฏิบัติภา ได้แก่ การปฏิบัติชอบ การปฏิบัติเหมาะสม การปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก
การปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์ ความเป็นผู้
สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีความเพียรเป็นเครื่องตั้ง
อยู่เสมอ สติสัมปชัญญะ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิบัติภาเครื่องดำเนินไปสู่निพพาน รวมความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ
พระองค์โปรดตรัสบอกปฏิบัติภา

คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นคำที่พระพุทธนรมิตตรัสเรียกพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า อีกนัยหนึ่ง
พระองค์ตรัสบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศธรรมใด ธรรมนั้นทั้งหมด
เป็นธรรมดี เจริญ งาม ไม่มีโทษ ควรชองเสพ รวมความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก
ปฏิบัติภา

คำว่า ปาติโมกข์ ในคำว่า คือปาติโมกข์ หรือแม่สมาธิ ได้แก่ ศีลอันเป็นที่พึง เป็นเบื้องต้น เป็น
ความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่
เป็นกุศล

คำว่า หรือแม่สมาธิ ได้แก่ ความตั้งมั่น ความดำรงมั่น ความไม่คลอนแคลน ความไม่กวัดแกว่ง ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมณะ สมาธิในทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ รวมความว่า คือ ปาติโมกข์ หรือแม่สมาธิ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธนเรมิตจึงทูลถามว่า

พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง
ได้ทรงแสดงธรรมที่เป็นพยาน อันเป็นเครื่องกำจัดอันตราย
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก**ปฏิบัติ**
คือปาติโมกข์ หรือแม่สมาธิ

(หมายเหตุ อรรถกถาขยายความประโยค ขอพระองค์โปรดตรัสบอก **ปฏิบัติคือปาติโมกข์หรือแม่สมาธิ** ว่ามีสองมติ **มติแรก** ปาติโมกข์ และ สมาธิ เป็นวิเสสนะ ของปฏิบัติ ปฏิบัติจึงแยกออกได้เป็นสองอย่างคือ ปาติโมกข์ปฏิบัติ กับ สมาธิปฏิบัติ จึงแปลว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก**ปฏิบัติ คือ ๑) ปาติโมกข์ หรือแม่ ๒) สมาธิ** **มติที่สอง** ปฏิบัติ ปาติโมกข์ และ สมาธิ เป็นคนละบทกัน ตามมตินี้จึงต้องแปลว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ๑) **ปฏิบัติ ๒) ปาติโมกข์ หรือแม่ ๓) สมาธิ** ในที่นี้ **ปฏิบัติ** หมายถึงอธิปัญญาสิกขา **ปาติโมกข์** หมายถึงอธิศีลสิกขา **สมาธิ** หมายถึงอธิจิตจสิกขา บทความในวารสาร เรื่องตฺวฏกปฏิบัติ ภาควตาปาติโมกข์ ๓๗ นั้น ถ้อยตามแนวมติแรก)

ปฏิบัติปาติโมกข์ ๓๗ ข้อ

[๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)
ภิกษุไม่พึงเป็นผู้มีतालอกแลก
พึงป้องกันหู มิให้ได้ยินคามากถา ไม่พึงติดใจในรส
และไม่พึงยึดถืออะไร ๆ ในโลกว่าเป็นของเรา

๑) ว่าด้วยเรื่องผู้มีतालอกแลก

คำว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้มีतालอกแลก อธิบายว่า ภิกษุเป็นผู้มีतालอกแลก เป็นอย่างไร ภิกษุบางรูป ในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีतालอกแลก คือ เป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นคนมีतालอกแลกด้วยคิดว่า รูปที่ยังไม่เคยดู เราควรดู รูปที่เราเคยดูแล้ว ควรผ่านไปเลย จึงเป็นผู้ชวนชวายการเที่ยวงาน และการเที่ยวไปไม่แน่นอน จากอารามหนึ่งไปสู่อีกอารามหนึ่ง จากอุทยานหนึ่งไปสู่อีกอุทยานหนึ่ง จากบ้านหนึ่งไปสู่อีกบ้านหนึ่ง จากนิคมหนึ่งไปสู่อีกนิคมหนึ่ง จากนครหนึ่งไปสู่อีกนครหนึ่ง จากรัฐหนึ่งไปสู่อีกรัฐหนึ่ง จากชนบท (ประเทศ)หนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง เพื่อดูรูป ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีतालอกแลก เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุเข้าสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนนไม่สำรวจ เดินมองข้าง มองม้า มองรถ มองพล เดินเท้า มองสตรี มองบุรุษ มองเด็กชาย มองเด็กหญิง มองร้านค้า มองหน้ามุขเรือน มองข้างบน มองข้างล่าง มองทิศน้อยทิศใหญ่ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีतालอกแลก เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปทางตาแล้ว เป็นผู้รวบถือ เป็นผู้แยกถือ(อวัยวะส่วนต่าง ๆ) ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสํารวมจักขุทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สํารวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรม คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมไม่รักษาจักขุทรีย์ ย่อมไม่ถึงความสํารวมในจักขุทรีย์ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีตาสลอกแลก เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ชวนชวายนดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ เหมือนสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกบริโภคอาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังชวนชวายนดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้อยู่ คือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การดูมหรสพ การเล่นนิทาน การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้สวยงาม การละเล่นของคนจัณฑาล การเล่นเกมกระดานหก การละเล่นหน้าศพ การแข่งขันช้าง การแข่งม้า การแข่งขันกระบือ การแข่งขันโค การแข่งขันแพะ การแข่งขันแกะ การแข่งขันไก่ การแข่งขันนกกระทา การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีตาสลอกแลก เป็นอย่างนี้บ้าง

ภิกษุไม่เป็นผู้มีตาสลอกแลก เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าสู่ละแวกบ้าน เดินทางไปตามถนน ก็เดินอย่างสํารวม ไม่มองข้าง ไม่มองม้า ไม่มองรถ ไม่มองพลเดินเท้า ไม่มองสตรี ไม่มองบุรุษ ไม่มองเด็กชาย ไม่มองเด็กหญิง ไม่มองร้านค้า ตลาด ไม่มองหน้ามุขเรือน ไม่มองสูง ไม่มองต่ำ ไม่มองทิศน้อยทิศใหญ่ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีตาสลอกแลก เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสํารวมจักขุทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สํารวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษาจักขุทรีย์ ถึงความสํารวมในจักขุทรีย์ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีตาสลอกแลก เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้งดเว้นจากความชวนชวายนในการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ เหมือนอย่างสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกบริโภคอาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ก็ไม่พากันชวนชวายนดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้อยู่ คือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การดูมหรสพ การเล่นนิทาน... ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีตาสลอกแลก เป็นอย่างนี้บ้าง

คำว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้มีตาสลอกแลก อธิบายว่า พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก ซึ่งความเป็นผู้มีตาสลอกแลก คือ พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้มีตาสลอกแลก มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส) อยู่ รวมความว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้มีตาสลอกแลก

๒) ว่าด้วยคามกถา

คำว่า พึงป้องกันหมู่มิให้ไต่ยีนคามกถา อธิบายว่า เตรีจฉานกถา ๓๒ อย่าง ตรัสเรียกว่า คามกถา คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องยาน เรื่องที่นอน เรื่องระเบียบดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมือง เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษผู้กล้า เรื่องตลก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความยั่งยืน เรื่องความขาดสูญ เรื่องความเจริญ เรื่องความเสื่อม เรื่องกามสุข เรื่องการทรมาณตน

คำว่า ฟังป้องกันหุนมิให้ไต่ยินคามกถา อธิบายว่า ฟังป้องกัน คือ ห้าม กั้น รักษา คุ้มครอง ปิด ตัด
ขาดหุนมิให้ไต่ยินคามกถา รวมความว่า ฟังป้องกันหุนมิให้ไต่ยินคามกถา

๓) ว่าด้วยการไม่ติดในรส

คำว่า รส ในคำว่า ไม่ฟังติดใจในรส ได้แก่ รสจากราก รสจากลำต้น รสจากเปลือก รสจากใบ รส
จากดอก รสจากผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ด รสเค็ม รสปร่า รสเผื่อน รสฝาด รสอโรย รสไม่อโรย
รสเย็น รสร้อน สมณพราหมณ์บางพวกยินดีในรส สมณพราหมณ์เหล่านั้นเที่ยวแสวงหารสเลิศด้วยปลายลิ้น
ได้รสเปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว ได้รสไม่เปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสเปรี้ยว... ได้ของเย็นแล้วก็แสวงหาของ
ร้อน ได้ของร้อนแล้วก็แสวงหาของเย็น สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้รสใด ๆ แล้วก็ไม่นิยมด้วยรสนั้น ๆ ยัง
แสวงหารสอื่น ๆ ต่อไปอีก เป็นผู้กำหนด ยินดี ติดใจ สยบ หมกหมุ่น เกาะติด เกี้ยวพัน พัวพันในรสที่ชอบ
ใจ ตัณหาในรสนี้ภิกษุใดละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว... เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ภิกษุนั้นพิจารณาแล้วโดยแยบ
คาย จึงฉันอาหาร มิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อตบแต่ง มิใช่เพื่อประดับ แต่ฉันเพียงเพื่อให้ร่างกาย
นี้ดำรงอยู่ เพื่อให้ร่างกายนี้ดำเนินไปได้ เพื่อขจัดความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์อย่างเดียว
เท่านั้น ด้วยตั้งใจว่า... และอยู่สบายได้ด้วยวิธีการอย่างนี้

คนหาผลเพียงเพื่อปลูกเนื้อเยื่อ หยอดเพลลาเพียงเพื่อจะขนภาระไป หรือกินอาหารที่ปรุงจากเนื้อ
บุตรเพียงเพื่อจะเดินทางออกจากทางกันดารให้พ้นเท่านั้น ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกัน พิจารณาโดยแยบ
คายแล้ว ฉันอาหาร มิใช่เพื่อเล่น... ความไม่มีโทษ และอยู่สบายได้ด้วยวิธีการอย่างนี้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้
หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งตัณหาในรส เป็นผู้งดแล้ว งดเว้นแล้ว เว้นขาดแล้ว ออกแล้ว สลัดออกแล้ว
หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้วกับตัณหาในรส มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส) อยู่ รวมความว่า ไม่ฟังติดใจในรส

๔) ว่าด้วยการไม่ยึดถือสิ่งอะไร ๆ ในโลกว่าเป็นของเรา

คำว่า และไม่ฟังยึดถืออะไร ๆ ในโลกว่าเป็นของเรา อธิบายว่า

คำว่า ความยึดถือว่าเป็นของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ

(๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิ...
นี่ชื่อว่าความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา... นี่ชื่อว่า ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิ

ภิกษุละความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหาได้แล้ว สลัดทิ้งความยึดถือว่าเป็นของเราด้วย
อำนาจทิฐิได้แล้ว ไม่ฟังยึดถือ คือ ไม่ยึด ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นตว่าเป็นของเรา... ไม่ถือมั่นหู... จมูก... ลิ้น...
กาย... รูป... เสียง... กลิ่น... รส... โสภณรูปพะ... ตระกูล... หมู่คณะ... อาวาส... ลาก... ยศ... สรรเสริญ... สุข...
จีวร... บิณฑบาต... เสนาสนะ... คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร... กามธาตุ... รูปธาตุ... อรูปธาตุ... กามภพ... รูป
ภพ... อรูปภพ... สัญญาภพ... อสัญญาภพ... เนวสัญญานาสัญญาภพ... เอกโวการภพ... จตุโวการภพ... ปัญจ
โวการภพ... อดีต... อนาคต... ปัจจุบันว่าเป็นของเรา ไม่ฟังยึดถือ คือ ไม่ยึด ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น รูปที่เห็น
เสียงที่ไต่ยิน กลิ่น รส โสภณรูปพะที่รับรู้ ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งว่าเป็นของเรา

คำว่า อะไร ๆ ได้แก่ อะไรที่เป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาน

คำว่า ในโลก ได้แก่ ในอบายโลก... อายตนโลก รวมความว่า และไม่พึงยึดถืออะไร ๆ ในโลกว่าเป็นของเรา ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้มีตาลอกแลก
พึงป้องกันหุมิให้ได้ยินคามกถา ไม่พึงติดใจในรส
และไม่พึงยึดถืออะไร ๆ ในโลกว่าเป็นของเรา

[๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า)

เมื่อใด ภิกษุถูกผัสสะกระทบ
เมื่อนั้นเธอก็ไม่พึงทำความคร่ำครวญในที่ไหน ๆ
ไม่พึงคาดหวังภพ และไม่พึงกระสับกระส่าย
ในเพราะอารมณ์ที่น่ากลัว

๕) ว่าด้วยการถูกผัสสะกระทบก็ไม่คร่ำครวญ

ว่าด้วยโรคต่าง ๆ

คำว่า เมื่อใด ภิกษุถูกผัสสะกระทบ อธิบายว่า ภิกษุถูกผัสสะกระทบ คือถูกโรคกระทบ ครอบงำ กลุ่มรุ่ม ประกอบเข้า ได้แก่ ถูกโรคทางตากระทบ ครอบงำ กลุ่มรุ่ม ประกอบเข้า โรคทางหู... โรคทางจมูก... โรคทางลิ้น... โรคทางกาย...โรคศีรษะ... โรคหู... โรคปาก... โรคฟัน... โรคไอ... โรคหืด... ไข้หวัด... ไข้พิษ... ไข้เชื่อมซึม... โรคท้อง... เป็นลมสลบ... ลงแดง... จุกเสียด... อหิวาตกโรค...โรคเรื้อน... ฝี... กลาก... มองคร่อ... ลมบ้าหมู... หิดเปื่อย... หิดดำ... หิด... หูด... โรคคละลอก... โรคตีชาน... โรคเบาหวาน... โรคเริม... โรคพุพอง... โรคคริตสีดวงทวาร... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากดี... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเสมหะ... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม... ไข้สันนิบาต... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดู... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความพากเพียรเกินกำลัง... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกรรม... ความหนาว... ความร้อน... ความหิว... ความกระหาย... ปวดอุจจาระ... ปวดปัสสาวะ... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน กระทบ ครอบงำ กลุ่มรุ่ม ประกอบเข้า รวมความว่า เมื่อใด ภิกษุถูกผัสสะกระทบ

คำว่า เมื่อนั้นเธอก็ไม่พึงทำความคร่ำครวญในที่ไหน ๆ อธิบายว่า ไม่พึงทำ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดขึ้นซึ่งความบั่นเพื้อ ความคร่ำครวญ คือ กิริยาที่บั่นเพื้อ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่บั่นเพื้อ ภาวะที่คร่ำครวญ การพูดพล่าม การพูดเพื้อ การพูดเพื้อเจื้อ ความพรั่าเพื้อ กิริยาที่พรั่าเพื้อ ภาวะที่พรั่าเพื้อ

คำว่า ในที่ไหน ๆ ได้แก่ ในที่ไหน คือ ที่ไหน ๆ ที่ไร ๆ ภายใน ภายนอก หรือทั้งภายในและ ภายนอก รวมความว่า เมื่อนั้นเธอก็ไม่พึงทำความคร่ำครวญในที่ไหน ๆ

๖) ว่าด้วยการไม่คาดหวังภพ

คำว่า ไม่พึงคาดหวังภาพ ได้แก่ ไม่พึงหวัง ไม่พึงมุ่งหวัง ไม่พึงคาดหวัง กามภาพ รูปภาพ อรูปภาพ รวมความว่า ไม่พึงคาดหวังภาพ

๗) ว่าด้วยการไม่กระสับกระส่ายในภัยและความขลาดกลัว

คำว่า และไม่พึงกระสับกระส่ายในเพราะอารมณ์ที่น่ากลัว อธิบายว่า

คำว่า ความน่ากลัว ได้แก่ ทั้งภัยและความขลาดกลัว มีความหมายอย่างเดียวกันนั่นเอง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภัย ความขลาดกลัวนั้น คือ สิ่งนี้เป็นแน่ บุคคลไม่พึงละเสีย มันก็จะมาหา ภัยนั้นเรียกว่า มีวิตถุภายนอกเป็นอารมณ์ คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว สุนัขป่า โค กระบือ ม้า ช้าง งู แมงป่อง ตะขาบ โจร หรือ คนที่ได้ก่อกรรมไว้ หรือยังมีได้ก่อกรรมไว้

อีกนัยหนึ่ง โดยความหมายต่างกัน ความกลัว อาการกลัว ความหวาดหวั่น ขนพองสยองเกล้า ความหวาดเสียว ความสะดุ้งแห่งจิต ที่เกิดขึ้นภายใน มีจิตเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า ภัย คือ ชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย อัสดานุวาทภัย(ภัยเกิดจากการตีเตียนตน) ปราณูวาทภัย(ภัยเกิดจากการตีเตียนของผู้อื่น) ทัณทภัย(ภัยจากอาญา) ทุกติภัย(ภัยในทุกคติ) อุมิภัย(ภัยจากคลื่น) กุมภิลภัย(ภัยจากจระเข้) อาวัญญภัย(ภัยจากน้ำวน) สูงสุการภัย(ภัยจากปลาร้าย) อาชีวิกภัย(ภัยจากการหาเลี้ยงชีพ) อสิโลกภัย(ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง) ปริสสายสารัชชภัย(ภัยจากความครั่นคร้ามในชุมชน) ทุกติภัย เหตุที่น่ากลัว ความหวาดเสียว ขนพองสยองเกล้า ใจหวาดเสียว ความสะดุ้ง

คำว่า และไม่พึงกระสับกระส่ายในเพราะอารมณ์ที่น่ากลัว อธิบายว่า ภิกษุเห็น หรือได้ยินสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว ก็ไม่พึงหวั่นไหว ไม่พึงสั่นเทา ไม่พึงกระสับกระส่าย คือ ไม่หวาดเสียว ไม่ครั่นคร้าม ไม่เกรงกลัว ไม่หวาดกลัว ไม่ถึงความสะดุ้ง ได้แก่ พึงเป็นผู้ไม่ขลาด ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนี พึงเป็นผู้ละภัยและความขลาดกลัวได้แล้ว หมัดความขนพองสยองเกล้า ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เมื่อใด ภิกษุถูกผัสสะกระทบ

เมื่อนั้นเขาก็ไม่พึงทำความคร่ำครวญในที่ไหน ๆ

ไม่พึงคาดหวังภาพ และไม่พึงกระสับกระส่าย

ในเพราะอารมณ์ที่น่ากลัว

[๑๐] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุได้ข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของขบเคี้ยวก็ดี ผ้าก็ดีแล้ว

ไม่ควรทำการสะสม เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นเหล่านั้นก็ไม่พึงสะดุ้ง

๘) ว่าด้วยการไม่สะสม

ว่าด้วยข้าวน้ำและของขบเคี้ยว

คำว่า ข้าว ในคำว่า... ข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของขบเคี้ยวก็ดี ผ่ำก็ดี ได้แก่ ข้าวสุก ขนมกุมมาส (ขนมสด) ข้าวผง (สัตตุ) ปลา เนื้อ

คำว่า น้ำ ได้แก่ น้ำปานะ ๘ อย่าง คือ

๑. น้ำมะม่วง	๒. น้ำหว่า
๓. น้ำกล้วยมีเมล็ด	๔. น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด
๕. น้ำมะขาง	๖. น้ำลูกจันทน์หรือน้ำองุ่น
๗. น้ำเหง้าบัว	๘. น้ำมะพร้าวหรือน้ำลิ้นจี่
- น้ำปานะอีก ๘ อย่าง คือ
๑. น้ำสะคร้อ	๒. น้ำผลเล็บเหยี่ยว
๓. น้ำพุทรา	๔. น้ำเปรียง
๕. น้ำผสมน้ำมัน	๖. น้ำข้าวยาสูบ
๗. น้ำนม	๘. น้ำรัส

คำว่า ของขบเคี้ยว ได้แก่ ของขบเคี้ยวทำด้วยแป้ง ของขบเคี้ยวทำเป็นขนม ของขบเคี้ยวทำด้วยหัว (ราก) ของขบเคี้ยวทำด้วยเปลือกไม้ ของขบเคี้ยวทำด้วยใบไม้ ของขบเคี้ยวทำด้วยดอกไม้ ของขบเคี้ยวทำด้วยผลไม้

คำว่า ผ่ำ ได้แก่ จีวร ๖ ชนิด คือ

๑. โขมะ (ผ้าเปลือกไม้)	๒. กัปปาลิกะ (ผ้าฝ้าย)
๓. โกเสยยะ (ผ้าไหม)	๔. กัมพละ (ผ้าขนสัตว์)
๕. สาณะ (ผ้าป่าน)	๖. ภังคะ (ผ้าที่ทำด้วยวัสดุผสมกัน)

รวมความว่า ... ข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของขบเคี้ยวก็ดี ผ่ำก็ดี

คำว่า ได้แล้ว ในคำว่า ได้... แล้ว ไม่ควรทำการสะสม ได้แก่ ได้แล้ว คือ ได้รับแล้ว สมหวังแล้ว ประสพแล้ว ได้เฉพาะแล้ว มิใช่ด้วยการโกหก มิใช่ด้วยการพูดเสียดสีเพียง มิใช่ด้วยการทำนิมิต มิใช่ด้วยการกำจัดคุณเขา มิใช่ด้วยการต่อลาภด้วยลาภ มิใช่ด้วยการให้ไม้ มิใช่ด้วยการให้ไม้ไผ่ มิใช่ด้วยการให้ใบไม้ มิใช่ด้วยการให้ดอกไม้ มิใช่ด้วยการให้ผลไม้ มิใช่ด้วยการให้น้ำอาบ มิใช่ด้วยการให้แป้งจูลณ์ มิใช่ด้วยการให้ดินสอพอง มิใช่ด้วยการให้ไม้สีฟัน มิใช่ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก มิใช่ด้วยคำพูดมุ่งให้เขารู้จักตน มิใช่ด้วยคำพูดเหลวไหลเหมือนแกงถั่ว มิใช่ด้วยกิริยาประจบ มิใช่ด้วยการชดตั้งตีสนิทเขา มิใช่ด้วยวิชาดูพื้นที่ มิใช่ด้วยเดรัจฉานวิชา มิใช่ด้วยวิชาทำนายลักษณะอวัยวะ มิใช่ด้วยวิชาดูฤกษ์ยาม มิใช่ด้วยการเดินทำหน้าที่พูด มิใช่ด้วยการเดินเป็นคนรับใช้ มิใช่ด้วยการเดินสื่อสาร มิใช่ด้วยเวชกรรม มิใช่ด้วยนวรรรม มิใช่ด้วยการใช้ก้อนข้าวตอบแทนก้อนข้าว มิใช่ด้วยการให้และการเพิ่มให้ แต่ได้แล้ว คือ ได้รับแล้ว สมหวังแล้ว ประสพแล้ว ได้เฉพาะแล้ว โดยชอบธรรม โดยยุติธรรม รวมความว่า ได้แล้ว

คำว่า ไม่ควรทำการสะสม ได้แก่ ไม่ควรทำ คือ ไม่ควรให้เกิด ไม่ควรให้เกิดขึ้น ไม่ควรให้บังเกิด ไม่ควรให้บังเกิดขึ้น ซึ่งการสะสมข้าวสุก การสะสมน้ำดื่ม การสะสมผ้า การสะสมยาน การสะสมที่นอน การสะสมของหอม การสะสมอามิส รวมความว่า ได้...แล้ว ไม่ควรทำการสะสม

๙) ว่าด้วย เมื่อไม่ได้ก็ไม่ต้อง

คำว่า เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นเหล่านี้ก็ไม่พึงสะดุ้ง อธิบายว่า ภิกษุไม่พึงหวาดเสียว ไม่พึงครั่นคร้าม ไม่พึงเกรงกลัว ไม่พึงหวาดกลัว ไม่พึงถึงความสะดุ้งกลัวว่า เราไม่ได้ข้าวสุก ไม่ได้น้ำดื่ม ไม่ได้ผ้า ไม่ได้ตระกุก ไม่ได้หมู่คณะ ไม่ได้อาวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้ศิลาณปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้ผู้พยาบาลเวลาเจ็บป่วย ไม่เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏ คือ พึงเป็นผู้ไม่ฉลาด ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่ห็น พึงเป็นผู้ละภัยและความฉลาดกลัวได้แล้ว หมดความขนพองสยองเกล้าอยู่ รวมความว่า เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นเหล่านี้ก็ไม่พึงสะดุ้ง ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุได้ข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของขบเคี้ยวก็ดี ผ้าก็ดีแล้ว

ไม่ควรทำการสะสม เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นเหล่านี้ก็ไม่พึงสะดุ้ง

[๑๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุพึงเป็นผู้มีมาน ไม่พึงเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข

พึงเว้นจากความคะนอง ไม่พึงประมาท

และพึงอยู่ในที่หนึ่งที่นอนที่มีเสียงน้อย

๑๐) ว่าด้วยผู้มีมาน

คำว่า พึงเป็นผู้มีมาน ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีมาน ไม่พึงเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข อธิบายว่า เป็นผู้มีความด้วยปฐมมานบ้าง ด้วยทุติยมานบ้าง ด้วยตติยมานบ้าง ด้วยจตุตถมานบ้าง ด้วยมานที่มีวิตกและวิจารณ์อารมณ์บ้าง ด้วยมานที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์อารมณ์บ้าง ด้วยมานที่ไม่มีวิตกและวิจารณ์อารมณ์บ้าง ด้วยมานที่มีปิติเป็นอารมณ์บ้าง ด้วยมานที่ไม่มีปิติเป็นอารมณ์บ้าง ด้วยมานที่สทรรคด้วยปิตินบ้าง ด้วยมานที่สทรรคด้วยความแช่มชื่นบ้าง ด้วยมานที่สทรรคด้วยสุขบ้าง ด้วยมานที่สทรรคด้วยอุเบกขาบ้าง ด้วยมานที่เป็นสุญญตะบ้าง ด้วยมานที่เป็นอนินมิตตะบ้าง ด้วยมานที่เป็นอัปณิหิตะบ้าง ด้วยมานที่เป็นโลกิยะบ้าง ด้วยมานที่เป็นโลกุตตระบ้าง คือ เป็นผู้ยินดีในมาน ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว หนักในประโยชน์ของตน รวมความว่า พึงเป็นผู้มีมาน

๑๑) ว่าด้วยเรื่องผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข

คำว่า ไม่พึงเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข อธิบายว่า

ภิกษุเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีเท้าอยู่ไม่สุข คือ ประกอบด้วยความเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข จึงเป็นผู้ชวนชวายนในการเที่ยวไปนาน การเที่ยวไปไม่มีจุดหมายแน่นอน จากอารามหนึ่งไปสู่อีกอารามหนึ่ง จากอุทยานหนึ่งไปสู่อีกอุทยานหนึ่ง จากบ้านหนึ่งไปสู่อีกบ้านหนึ่ง จากนิคมหนึ่งไปสู่อีกนิคมหนึ่ง จากนครหนึ่งไปสู่อีกนครหนึ่ง จากรัฐหนึ่งไปสู่อีกรัฐหนึ่ง จากชนบทหนึ่งไปสู่อีกชนบทหนึ่ง ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุประกอบด้วยความเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุขภายในสังฆาราม มิใช่เพราะเหตุแห่งประโยชน์ มิใช่เพราะเหตุแห่งการกระทำ แต่เป็นผู้ฟุ้งซ่าน มีจิตใจไม่สงบ เดินจากบริเวณหนึ่งไปสู่อีกบริเวณหนึ่ง จากวิหารหนึ่งไปสู่อีกวิหารหนึ่ง จากเรือนหลังคาด้านเดียวไปสู่อีกเรือนหลังคาด้านเดียวอีกแห่งหนึ่ง จากปราสาทหนึ่งไปสู่อีกปราสาทหนึ่ง จากเรือนโถงหลังหนึ่งไปสู่อีกโถงหลังหนึ่ง จากถ้ำหนึ่งไปสู่อีกถ้ำหนึ่ง จากที่หลีกเร้นแห่งหนึ่งไปสู่อีกที่หลีกเร้นอีกแห่งหนึ่ง จากกุฎีหนึ่งไปสู่อีกกุฎีหนึ่ง จากเรือนยอดแห่งหนึ่งไปสู่อีกเรือนยอดอีกแห่งหนึ่ง จากป้อมหนึ่งไปสู่อีกป้อมหนึ่ง จากปะรำหนึ่งไปสู่อีกปะรำหนึ่ง จากเรือนที่ปักแห่งหนึ่งไปสู่อีกเรือนที่ปักอีกแห่งหนึ่ง จากโรงเก็บของแห่งหนึ่งไปสู่อีกโรงเก็บของอีกแห่งหนึ่ง จากโรงฉันทแห่งหนึ่งไปสู่อีกโรงฉันทอีกแห่งหนึ่ง จากมณฑลแห่งหนึ่งไปสู่อีกมณฑลอีกแห่งหนึ่ง จากโคณฑันไม้แห่งหนึ่งไปสู่อีกโคณฑันไม้อีกแห่งหนึ่ง เดินไปที่ที่พวกภิกษุนั่งกันอยู่ เป็นที่ ๒ ของภิกษุ ๑ รูป เป็นที่ ๓ ของภิกษุ ๒ รูป หรือเป็นที่ ๔ ของภิกษุ ๓ รูป ในที่นั้น ๆ พูดเรื่องเพื่อเจ้าอยู่มาภายในที่นั้น คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องยาน เรื่องที่นอน เรื่องระเบียบดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมือง เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษผู้กล้า เรื่องตลก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความยั่งยืน เรื่องความขาดสูญ เรื่องความเจริญ เรื่องความเสื่อม เรื่องกามสุข เรื่องการทรมาณตน ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข เป็นอย่างนี้บ้าง

คำว่า ไม่พึงเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข อธิบายว่า พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข คือ พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส) อยู่ คือ ประพฤติ ประพฤติโดยเอื้อเพื่อ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังมีชีวิตให้ดำเนินไป พึงเป็นผู้พอใจในความหลีกเร้น ยินดีในความหลีกเร้น หมั่นประกอบความสงบแห่งจิตภายใน ไม่ห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนการอยู่ในเรือนว่าง มีฌาน เป็นผู้ยินดีในฌาน ชวนชวายนในความเป็นผู้มีจิต มีอารมณ์หนึ่งเดียว หนักในประโยชน์ของตน รวมความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฌาน ไม่พึงเป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข

๑๒) ว่าด้วยความไม่คะนอง

คำว่า ความคะนอง ในคำว่า พึงเว้นจากความคะนอง ไม่พึงประมาท อธิบายว่า ความคะนองมีชื่อ ว่าความคะนอง ความคะนองแท้ ชื่อว่าความคะนอง ความคะนองมือและเท้า ก็ชื่อว่าความคะนอง ความสำคัญในสิ่งที่ควรว่าไม่ควรความสำคัญในสิ่งที่ไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ

ความสำคัญในสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ ความคะนอง กิริยาที่คะนอง ภาวะที่คะนอง ความเดือดร้อนจิตใจ ฟุ้งซ่านเห็นปานนี้ นั้ตรัสเรียกว่า ความคะนอง

อีกนัยหนึ่ง ความคะนอง ความเดือดร้อนจิตใจฟุ้งซ่าน เกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ

(๑) เพราะทำ (๒) เพราะไม่ทำ

ความคะนอง ความเดือดร้อนจิตใจฟุ้งซ่าน เกิดขึ้นเพราะทำและเพราะไม่ทำ เป็นอย่างไร

คือ ความคะนอง ความเดือดร้อนจิตใจฟุ้งซ่าน เกิดขึ้นว่า เราทำแต่กายทุจริต ไม่ทำกายสุจริต... เราทำแต่วจีทุจริต ไม่ทำวจีสุจริต... เราทำแต่มโนทุจริต ไม่ทำมโนสุจริต... เราทำแต่ปาณาติบาต ไม่ทำ ความมงดเว้นจากปาณาติบาต... เราทำแต่อกินนาทาน ไม่ทำ ความมงดเว้นจากอกินนาทาน... เราทำแต่ กามะสุมิจฉาจาร ไม่ทำ ความมงดเว้นจากกามะสุมิจฉาจาร... เราทำแต่มุสาวาท ไม่ทำ ความมงดเว้นจาก มุสาวาท... เราทำแต่ปสุณาวาจา ไม่ทำ ความมงดเว้นจากปสุณาวาจา... เราทำแต่ผรุสวาจา ไม่ทำ ความมงดเว้น จากผรุสวาจา... เราทำแต่สัมผัปปลาปะ ไม่ทำ ความมงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ... เราทำแต่อภิขมา ไม่ ทำอภิขมา ... เราทำแต่พยาบาท ไม่ทำอภัยบาท... เราทำแต่มีฉฉาปฏิญญา ไม่ทำสัมมาปฏิญญา ความคะนอง ความเดือดร้อนจิตใจฟุ้งซ่าน เกิดขึ้นเพราะทำและเพราะไม่ทำ เป็นอย่างนี้

อีกนัยหนึ่ง ความคะนอง ความเดือดร้อนจิตใจฟุ้งซ่าน เกิดขึ้นว่า เรามิได้รักษาศีลให้บริบูรณ์... ไม่ สำรวมในอินทรียทั้ง ๖... ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร... ไม่ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่ เสมอ... ไม่หมั่นประกอบสติสัมปชัญญะ... ไม่เจริญสติปัฏฐาน ๔... ไม่เจริญสัมมัปปธาน ๔... ไม่เจริญ อธิปัตถา ๔... ไม่เจริญอินทรีย ๕... ไม่เจริญพละ ๕... ไม่เจริญโพชฌงค์ ๗... ไม่เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘... ไม่กำหนดรู้ทุกข์... ไม่ละสมุทัย... ไม่เจริญมรรค ความคะนอง ความเดือดร้อนจิตใจฟุ้งซ่าน เกิดขึ้นว่า เราไม่ทำนโรธให้ประจักษ์แจ้ง

คำว่า ฟุ้งแว้งจากความคะนอง อธิบายว่า ฟุ้งดแว้ง แว้งขาดจากความคะนอง คือ ฟุ้งละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความคะนอง ได้แก่ ฟุ้งเป็นผู้งด งดแว้ง แว้งขาด ออก สลัดออก หลุด พ้น ไม่เกี่ยวข้องกับความคะนอง มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส) อยู่ รวมความว่า ฟุ้งแว้งจากความคะนอง

๑๓) ว่าด้วยความไม่ประมาท

คำว่า ไม่พึงประมาท อธิบายว่า ฟุ้งเป็นผู้ทำโดยเอื้อเพื่อ ทำติดต่อกัน ไม่หยุด ประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ละความพอใจ ไม่ทอดธุระ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ความพอใจ ความพยายาม ความ อุตสาหะ ความขยัน ความมีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ สติสัมปชัญญะ ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส ความเพียรแรงกล้า ความตั้งใจ ความประกอบเนื่อง ๆ ด้วยคิดว่า เราพึงทำ

ศีลชั้นที่ขังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาศีลชั้นที่ บริบูรณ์ใน ชั้นนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร ดังนี้ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย... ว่า เราพึงทำสมาธิชั้น... ปัญญา ชั้น... วิมุตติชั้น... วิมุตติญาณทัสสนชั้นที่ขังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ โดยอุบายอย่างไร... คือ ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความมีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ สติสัมปชัญญะ ความเพียรเป็น เครื่องเผากิเลส ความเพียรแรงกล้า ความตั้งใจ ความประกอบเนื่อง ๆ ด้วยคิดว่า เราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยัง

มิได้กำหนดรู้ ฟังละกิเลสที่ยังมิได้ละ ฟังเจริญมรรคที่ยังมิได้เจริญ หรือฟังทำให้แจ้งนิโรธที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง โดยอุบายอย่างไร ดังนี้ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย รวมความว่า ฟังเว้นจากความคะนอง ไม่ฟังประมาท

๑๔) ว่าด้วยที่นั่งที่นอนที่มีเสียงน้อย

คำว่า และ ในคำว่า และ...ฟังอยู่ในที่นั่ง ที่นอนที่มีเสียงน้อย เป็นคำเชื่อมบท... ที่เป็นที่นั่งของภิกษุ ตรีสรเรียกว่า ที่นั่ง ได้แก่ เตียง ตั่ง เบาะ เสื่อ แผ่นหนัง เครื่องปูลาดทำด้วยหญ้า เครื่องปูลาดทำด้วยใบไม้ เครื่องปูลาดทำด้วยฟาง เสนาสนะ ตรีสรเรียกว่า ที่นอน ได้แก่ วิหาร เรือนหลังคาदानเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้า รวมความว่า ในที่นั่ง ที่นอน

คำว่า ภิกษุ... ฟังอยู่... ที่มีเสียงน้อย อธิบายว่า ภิกษุฟังเที่ยวไป ฟังอยู่ คือ เคลื่อนไหว เป็นไป รักษาชีวิต เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไปในเสนาสนะที่มีเสียงน้อย คือ มีเสียงอีกทีกน้อย ปราศจากการสังวรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเลี่ยง รวมความว่า ภิกษุ... และ ฟังอยู่ในที่นั่ง ที่นอนที่มีเสียงน้อย ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุฟังเป็นผู้มีฉาน ไม่ฟังเป็นผู้มีเท้าอยู่เสมอ
ฟังเว้นจากความคะนอง ไม่ฟังประมาท
และฟังอยู่ในที่นั่งที่นอนที่มีเสียงน้อย

[๑๒] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุไม่พึงหลับมาก มีความเพียรเครื่องเผากิเลส
พึงประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่
พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลอกลวง เรื่องชวนหัว
การเล่น เมถุนธรรม พร้อมทั้งการประดับตกแต่ง

๑๕) ว่าด้วยการไม่นอนมาก ๑๖) ว่าด้วยการตื่น
ว่าด้วยเรื่องการแบ่งเวลา

คำว่า ภิกษุไม่พึงหลับมาก อธิบายว่า พึงแบ่งกลางคืนและกลางวันออกเป็น ๖ ส่วน ตื่นเสีย ๕ ส่วน
นอนหลับเสีย ๑ ส่วน รวมความว่า ภิกษุไม่พึงหลับมาก

๑๗) ว่าด้วยอาตาปี

คำว่า มีความเพียรเครื่องเผากิเลส พึงประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ อธิบายว่า ภิกษุในธรรม
วินัยนี้ พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเครื่องก้ำกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน คือ ชำระจิตให้
บริสุทธิ์จากกรรมเครื่องก้ำกั้น ด้วยการจงกรมและการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี สำเร็จการนอนอย่าง
ราชสีห์(สีหไสยาสน์) โดยตะแคงด้านขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ กำหนดเวลาตื่นไวในใจ
ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นแล้วชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเครื่องก้ำกั้นด้วยการเดินจงกรมและการ
นั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี

คำว่า พึงประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ ได้แก่ พึงประกอบ คือ ประกอบด้วยดี เสพ เสพเป็นนิจ
ช่องเสพ เสพเฉพาะความเพียรเครื่องตื่นอยู่ รวมความว่า พึงประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่

คำว่า มีความเพียรเครื่องเผากิเลส อธิบายว่า ความเพียร ตรีสเรียกว่า ความเพียรเครื่องเผากิเลส
คือ การปรารภความเพียร การก้าวออก การก้าวไปข้างหน้า การย่างขึ้นไป ความพยายาม ความอดุทธาหะ
ความขยัน ความมั่นคง ความทรงไว้ ความบากบั่นไม่ย่อหย่อน ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ
ความประคองธุระไว้ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันเป็นไปทางใจ ภิกษุผู้ประกอบ ประกอบ
พร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมด้วยความเพียรเครื่องเผากิเลส นี้ตรีส
เรียกว่า ผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส รวมความว่า มีความเพียรเครื่องเผากิเลส พึงประกอบความเพียร
เครื่องตื่นอยู่

๑๘) ว่าด้วยการเว้นความเกียจคร้าน หลอกลวง ชวนหัว การละเล่น เมถุน และการตกแต่ง
ว่าด้วยความเกียจคร้าน

คำว่า ความเกียจคร้าน ในคำว่า พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลอกลวง เรื่องชวนหัว การเล่น
เมถุนธรรม พร้อมทั้งการประดับตกแต่ง ได้แก่ ความเกียจคร้าน กิริยาที่เกียจคร้าน ภาวะที่เกียจคร้าน
ความเป็นผู้มิเฝ้าเกียจคร้าน ความขี้เกียจ กิริยาที่ขี้เกียจ ภาวะที่ขี้เกียจ นี้ตรัสเรียกว่า ความเกียจคร้าน

ว่าด้วยความหลอกลวง

คำว่า ความหลอกลวง อธิบายว่า ความประพฤติหลอกลวง ตรัสเรียกว่า ความหลอกลวง
คนบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย วาจา ใจ แล้วตั้งความปรารถนาชั่ววาทรม เพราะการ
ปกปิดทุจริตนั้นเป็นเหตุ คือปรารถนาว่า ใครอย่ารู้ทันเราเลย ดำริว่า ใครอย่ารู้ทันเราเลย กล่าววาจาด้วย
คิดว่า ใครอย่ารู้ทันเราเลย พยายามทางกายด้วยคิดว่า ใครอย่ารู้ทันเราเลย

ความหลอกลวง ความเป็นผู้มีความหลอกลวง ความเสแสร้ง ความลวง ความล่อลวง การปิดบัง
การหลบเลี่ยง การหลีกเลี่ยง การซ่อน การซ่อนเร้น การปิด การปกปิด การไม่เปิดเผย การไม่ทำให้แจ่มแจ้ง
การปิดสนิท การทำความชั่วเห็นปานนี้ นี้ตรัสเรียกว่า ความหลอกลวง

ว่าด้วยเรื่องชวนหัว

คำว่า เรื่องชวนหัว อธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ หัวเราะเกินประมาณ หัวเราะจนเห็นฟัน
สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ในวินัยของพระอรชยะ การหัวเราะเกินประมาณ หัวเราะจนเห็นฟัน นี้
เป็นกิริยาของเด็ก

ว่าด้วยการเล่น ๒ อย่าง

คำว่า การเล่น ได้แก่ การเล่น ๒ อย่าง คือ

๑. การเล่นทางกาย
๒. การเล่นทางวาจา

การเล่นทางกาย เป็นอย่างไร

คือ คนย่อมเล่นกีฬาบังคับข้างบ้าง เล่นกีฬาบังคับม้าบ้าง เล่นรถ เล่นธนู เล่นหมากรุกแถวละ ๘ ตา
หรือเล่นหมากรุกแถวละ ๑๐ ตา เล่นหมากเก็บ เล่นดวด เล่นหมากไหว เล่นโยนบ่วง เล่นไม้หึ่ง เล่นฟาดให้
เป็นรูปต่าง ๆ เล่นสะกา เล่นเป่าใบไม้ เล่นไถเล็ก ๆ เล่นหกคะเมน เล่นกั้งหัน เล่นดวงทราย เล่นรถเล็ก ๆ
เล่นธนูเล็ก ๆ เล่นเขียนทราย เล่นทายใจ เล่นล้อเลียนคนพิการ นี้ชื่อว่าการเล่นทางกาย

การเล่นทางวาจา เป็นอย่างไร

คือ การทำเสียงกลองด้วยปาก ทำเสียงพิณพาทย์ด้วยปาก เล่นร่ำกลองด้วยปาก ผิวปาก กะเดาะ
ปาก เป่าปาก ซ้อมเพลง โห่ร้อง ขับร้อง เล่นตลก นี้ชื่อว่าการเล่นทางวาจา

ว่าด้วยเรื่องเมถุน

ธรรมเนียมของอัสติบุรุษ คือ ธรรมเนียมของชาวบ้าน ธรรมเนียมชั้นต่ำ ธรรมเนียมที่เลวทราม
ธรรมเนียมที่สิ้นน้ำเป็นที่สุด ธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันในที่ลับ ธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติกันเป็นคู่ ๆ ชื่อว่าเมถุน
ธรรม เพราะเหตุไร จึงตรัสเรียกว่าเมถุนธรรม เพราะธรรมนั้นเป็นธรรมเนียมของคนคู่ ผู้กำหนด กำหนด

นัก เปียกชุ่มม กลัดกลุ้มด้วยราคะ ฎกราคะครอบงำจิตเสมอกันทั้ง ๒ คน เพราะเหตุนั้น จึงตรัสเรียกว่า เมถุนธรรม

คน ๒ คนก่อการทะเลาะกัน... คน ๒ คนก่อการบาดหมางกัน... คน ๒ คนก่อเรื่องอื้อฉาวกัน... คน ๒ คนก่อการวิวาทกัน... คน ๒ คนก่ออธิกรณ์กัน... คน ๒ คนสนทนากัน... คน ๒ คนเจรจากัน เรียกว่า คู่เจรจา ฉันทิธรรมนั้นเป็นธรรมนิยมของคนคู่ ผู้กำหนด กำหนดนัก เปียกชุ่มม กลัดกลุ้มด้วยราคะ ฎกราคะครอบงำจิตเสมอกันทั้ง ๒ คน ฉันทินั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น จึงตรัสเรียกว่า เมถุนธรรม

ว่าด้วยการประดับตกแต่ง ๒ อย่าง

คำว่า การประดับตกแต่ง ได้แก่ การประดับตกแต่ง ๒ อย่าง คือ

๑. การประดับตกแต่งของคฤหัสถ์ ๒. การประดับตกแต่งของบรรพชิต

การประดับตกแต่งของคฤหัสถ์ เป็นอย่างไร

คือ การแต่งผม การแต่งหนวด การตัดดอกไม้ การประพรมเครื่องหอม การย้อมผิว การใช้เครื่องประดับ การใช้เครื่องแต่งตัว การนุ่งผ้าสวยงาม การประดับข้อมือ การโพกผ้าโพกศีรษะ การอบตัว การนวดตัว การอาบน้ำ การตัดตัว การส่องกระจก การทาเปลือกตา การสวมพวงดอกไม้ การทาปาก การเจิมหน้า การผูกข้อมือ การเกล้าผม การใช้ไม้เท้า การใช้ทะนาน การใช้พระขรรค์ การใช้ร่ม การสวมรองเท้าสวยงาม การติดกรอบหน้า การปักปิ่น การใช้พัด การนุ่งผ้าขาว การนุ่งผ้าชายยาว นี้ชื่อว่าการประดับตกแต่งของคฤหัสถ์

การประดับตกแต่งของบรรพชิต เป็นอย่างไร

คือ การตกแต่งจีวร การตกแต่งบาตร การตกแต่งเสนาสนะ การตกแต่ง การประดับประดา การเล่นสนุกในการประดับ ความเพลิดเพลินในการประดับ ความปรารถนาในการประดับ ความเป็นผู้ปรารถนาในการประดับ กิริยาที่ประดับ ความเป็นกิริยาที่ประดับร่างกายอันเนาเปื่อยนี้ หรือบริหารอันเป็นภายนอก นี้ชื่อว่าการประดับตกแต่งของบรรพชิต

คำว่า ฟังละเว็นความเกียจคร้าน ความหลอกลวง เรื่องชวนหัว การเล่น เมถุนธรรม พร้อมทั้งการประดับตกแต่ง อธิบายว่า ฟังละเว็น คือ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความเกียจคร้าน ความหลอกลวง เรื่องชวนหัว การเล่น และเมถุนธรรม พร้อมทั้งการประดับตกแต่ง คือ พร้อมทั้งบริวาร พร้อมทั้งบริภัณฑ์ พร้อมทั้งบริหาร รวมความว่า ฟังละเว็นความเกียจคร้าน ความหลอกลวง เรื่องชวนหัว การเล่น เมถุนธรรม พร้อมทั้งการประดับตกแต่ง ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่ฟังหลับมาก มีความเพียรเครื่องเผากิเลส

ฟังประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่

ฟังละเว็นความเกียจคร้าน ความหลอกลวง เรื่องชวนหัว

การเล่น เมถุนธรรม พร้อมทั้งการประดับตกแต่ง

[๑๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
ผู้นับถือพระรัตนตรัย ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์
การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม
ไม่พึงเรียนการทำนายเสียงสัตว์ร้อง
การปรุขยาให้ตั้งครมภ์ และการบำบัดรักษาโรค

๑๙) ว่าด้วยการเว้นทำอาถรรพณ์ ทำนายฝัน ดูลักษณะ ดูฤกษ์ยาม

ว่าด้วยการทำอาถรรพณ์

คำว่า ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม อธิบายว่า นักทำอาถรรพณ์ย่อมพากันประกอบอาถรรพณ์ เมื่อนครถูกล้อม หรือเมื่อสงครามตั้งประชิดกัน ก็ทำให้เสนียดจัญไรเกิดขึ้น ทำให้อันตรายเกิดขึ้น ทำให้โรคเกิดขึ้น ทำให้มีอาการจุกเสียด ทำให้มีอาการลง ราก ทำให้มีอาการเชื่องซึม ทำให้เกิดโรคบิดในหมู่คนที่เป็นข้าศึก เป็นศัตรูกัน นักทำอาถรรพณ์พากัน ประกอบอาถรรพณ์อย่างนี้

ว่าด้วยการทำนายฝัน

พวกนักทำนายฝัน ย่อมทำนายฝันว่า คนฝันเวลาเช้าจะมีผลอย่างนี้ คนฝันเวลาเที่ยงจะมีผลอย่างนี้ คนฝันเวลาเย็นจะมีผลอย่างนี้ คนฝันเวลาปฐมยาม... ฝันเวลามัชฌิมยาม... ฝันเวลาปัจฉิมยาม... คนนอน ตะแคงขวาฝัน... คนนอนตะแคงซ้ายฝัน... คนนอนหงายฝัน... คนนอนคว่ำฝัน... คนฝันเห็นดวงจันทร์... คน ฝันเห็นดวงอาทิตย์... คนฝันเห็นมหาสมุทร... คนฝันเห็นขุนเขาสิเนรุ... คนฝันเห็นช้าง...คนฝันเห็นม้า... คน ฝันเห็นรถ... คนฝันเห็นพลเดินเท้า... คนฝันเห็นกระบวนทัพ... คนฝันเห็นสวนที่นารีนรมย์... คนฝันเห็นป่า ที่นารีนรมย์... คนฝันเห็นพื้นที่ที่นารีนรมย์... คนฝันเห็นสระน้ำที่นารีนรมย์ จะมีผลอย่างนี้ พวกนักทำนาย ฝันย่อมทำนายฝัน อย่างนี้

ว่าด้วยการทำนายลักษณะ

พวกนักทำนายลักษณะ ย่อมทำนายลักษณะ คือ ลักษณะแก้วมณี ลักษณะไม้พลอง ลักษณะผ้า ลักษณะดาบ ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะเด็กหญิง ลักษณะ เด็กชาย ลักษณะทาสหญิง ลักษณะทาสชาย ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะโคอุสุภะ ลักษณะโคสามัญญ์ ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกกระทา ลักษณะหมี ลักษณะเนื้อทราย ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค พวกนักทำนายลักษณะย่อมทำนายลักษณะอย่างนี้

ว่าด้วยการดูฤกษ์ยาม

พวกนักทำนายฤกษ์ยาม ย่อมทำนายฤกษ์ยามว่า ฤกษ์มี ๒๘ ฤกษ์ ควรทำงานมงคลขึ้นบ้านใหม่ โดยฤกษ์นี้ ควรทำงานมงคลสวมมงกุฎโดยฤกษ์นี้ ควรทำงานมงคลสู้อโดยฤกษ์นี้ ควรทำงานมงคลปลูกพืช โดยฤกษ์นี้ ควรทำงานมงคลขึ้นห้องหอโดยฤกษ์นี้ พวกนักทำนายฤกษ์ยามย่อมทำนายฤกษ์ยามกันอย่างนี้

คำว่า ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม อธิบายว่า ไม่พึงประกอบ คือ ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติโดยเอื้อเพื่อ ไม่พึงสมათานประพฤติ การทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม

อีกนัยหนึ่ง ไม่ควรเรียน ไม่ควรท่อง ไม่ควรทรงจำ ไม่ควรเข้าไปทรงจำ ไม่ควรเข้าไปกำหนด ไม่ควรประกอบการทำอาถรรพณ์ เป็นต้น รวมความว่า ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม

๒๐) ว่าด้วย มามกะ เว้นการทำนายสัตว์ร้อง ปรงยาให้ตั้งครมภ์ การบำบัดโรค

คำว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัย... ไม่พึงเรียนการทำนายเสียงสัตว์ร้อง การปรงยาให้ตั้งครมภ์ และการบำบัดรักษาโรค อธิบายว่า เสียงเหื้อ(มฤค) และเสียงนกร้อง ตรัสเรียกว่า เสียงสัตว์ร้อง พวกนักทำนายเสียงเหื้อและเสียงนกร้องย่อมทำนายเสียงเหื้อและเสียงนกร้อง คือ รู้จักเสียงร้อง เสียงเจรจากันของพวกนกหรือพวกสัตว์ ๔ เท้า พวกนักทำนายเสียงเหื้อและเสียงนกร้องย่อมทำนายเสียงเหื้อและเสียงนกร้องอย่างนี้

พวกคนปรงยาให้ตั้งครมภ์ได้ ก็ทำให้ตั้งครมภ์ขึ้น ครมภ์ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) เพราะเชื้อโรค (๒) เพราะลมกำเริบ พวกคนปรงยาให้ตั้งครมภ์ยอมให้ยาเพื่อกำจัดเชื้อโรค หรือบำบัดลมกำเริบ พวกคนปรงยาให้ตั้งครมภ์ได้ ก็ทำให้ตั้งครมภ์ขึ้นอย่างนี้

ว่าด้วยการบำบัดรักษาโรค

คำว่า การบำบัดรักษาโรค ได้แก่ การบำบัดรักษาโรค ๕ อย่าง คือ

๑. การรักษาด้วยการเสกเป่า
๒. การรักษาด้วยการผ่าตัด
๓. การรักษาทางยา
๔. การรักษาทางภูติผี
๕. การรักษาโรคเด็ก (กุมารเวช)

คำว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัย ได้แก่ ผู้นับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ผู้ที่นับถือพระผู้มีพระภาคของเรา พระผู้มีพระภาคก็ทรงรับรองบุคคลนั้น

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้คดโกง แข็งกระด้าง พุดพล้อย กริดกราย มีมานะจัด มีจิตไม่มั่นคง ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น มิใช่ผู้นับถือเรา เป็นผู้ไปจากธรรมวินัยนี้แล้ว และภิกษุเหล่านั้นจะถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ ส่วนภิกษุเหล่าใด ไม่คดโกง ไม่พุดพล้อย เป็นนักปราชญ์ ไม่แข็งกระด้าง มีจิตมั่นคง ภิกษุเหล่านั้น เป็นผู้นับถือเรา เป็นผู้ไม่ไปจากธรรมวินัยนี้ และภิกษุเหล่านั้นจะถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรมวินัยนี้

(พระผู้มีพระภาคผู้สูงสุดศาสดา ครันตรัสเวทยากรณ์ภาษิตนี้แล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า)

ภิกษุทั้งหลาย ผู้คดโกง แข็งกระด้าง
พุดพล้อย กรีดกราย มีมานะจัด มีจิตไม่มั่นคง
ย่อมไม่มกงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงแล้ว
(ส่วน)ภิกษุทั้งหลาย ผู้ไม่คดโกง ไม่พุดพล้อย
เป็นนักปราชญ์ ไม่แข็งกระด้าง มีจิตมั่นคง
ย่อมมกงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงแล้ว

คำว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัย... ไม่พึงเรียนการทำนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุรงยาให้ตั้งครรรภ์ และการ
บำบัดรักษาโรค อธิบายว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัย ไม่พึงเรียน คือ ไม่พึงเล่าเรียน ไม่พึงเสพพร้อม ไม่พึงเสพ
เฉพาะ ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติเอื้อเพื่อ ไม่พึงสมათานประพฤติการทำนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุรงยา
ให้ตั้งครรรภ์ และการบำบัดรักษาโรค

อีกนัยหนึ่ง ไม่ควรเรียน ไม่ควรท่อง ไม่ควรทรงจำ ไม่ควรเข้าไปทรงจำ ไม่ควรเข้าไปกำหนด ไม่ควร
ประกอบการทำนายเสียงสัตว์ร้องเป็นต้น รวมความว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัย... ไม่พึงเรียนการทำนายเสียง
สัตว์ร้อง การปรุรงยาให้ตั้งครรรภ์และการบำบัดรักษาโรค ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ผู้ นับถือพระรัตนตรัย ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์
การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม
ไม่พึงเรียนการทำนายเสียงสัตว์ร้อง
การปรุรงยาให้ตั้งครรรภ์ และการบำบัดรักษาโรค

[๑๔] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวเพราะการนินทา
ได้รับการสรรเสริญแล้วก็ไม่พึงลำพองตน
พึงบรรเทาความโลภพร้อมทั้งความตระหนี่
ความโกรธและวาจาส่อเสียด

๒๑) ว่าด้วยการไม่หวั่นไหวเพราะนินทา

คำว่า ไม่พึงหวั่นไหวเพราะการนินทา อธิบายว่า คนบางพวกในโลกนี้พากันนินทา คือ ตีเตียน ว่า
ร้ายภิกษุ ด้วยชาติบ้าง ด้วยโคตรบ้าง ด้วยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูลบ้าง ด้วยความเป็นคนมีรูปงามบ้าง
ด้วยทรัพย์บ้าง ด้วยการศึกษาบ้าง ด้วยหน้าที่การงานบ้าง ด้วยหลักแห่งศิลปวิทยาบ้าง ด้วยวิทยฐานะบ้าง
ด้วยความคงแก่เรียนบ้าง ด้วยปฏิภาณบ้าง ด้วยสิ่งอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วบ้าง ภิกษุผู้ถูกนินทา ตีเตียน ว่า
ร้ายแล้ว ก็ไม่พึงหวั่นไหว ไม่พึงสั่นเทา ไม่พึงกระสับกระส่าย ไม่พึงหวาดเสียว ไม่พึงครั่นคร้าม ไม่พึงเกรง

กลัว ไม่ฟังหวาดกลัว ไม่ฟังถึงความสะอึกกลัว คือ ไม่ฟังฉลาด ไม่ฟังหวาดเสียว ไม่ฟังสะดุ้ง ไม่ฟังหนีไป เพราะการนิโทษ เพราะการตีเตียน เพราะการว่าร้าย เพราะความเสื่อมเสียเกียรติ เพราะถูกกล่าวโทษ ฟัง เป็นผู้ละภัยและความหวาดกลัวได้แล้ว หมดความชนพองสยองเกล้าอยู่ รวมความว่า ไม่ฟังหวั่นไหวเพราะ การนิโทษ

๒๒) ว่าด้วยการไม่ลำพองเพราะสรรเสริญ

คำว่า ภิกษุ... ได้รับการสรรเสริญแล้วก็ไม่ฟังลำพองตน อธิบายว่า คนบางพวกในโลกนี้พากัน สรรเสริญ คือ ชมเชย ยกย่อง พรรณนาคุณภิกษุ ด้วยชาติบ้าง... ด้วยสิ่งอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วบ้าง

ภิกษุได้รับการสรรเสริญ คือ ชมเชย ยกย่อง พรรณนาคุณแล้วก็ไม่ฟังทำความลำพองตน คือ ไม่ฟัง ทำความเย่อหยิ่ง ไม่ฟังทำความถือตัว ไม่ฟังทำความหัวดี้อ ไม่ฟังให้เกิดความถือตัว ไม่ฟังเป็นคนจองหอง ปั่นปิ้ง หัวสูง เพราะการสรรเสริญ การชมเชย การยกย่อง การพรรณนาคุณนั้น รวมความว่า ภิกษุ... ได้รับการ สรรเสริญแล้วก็ไม่ฟังลำพองตน

๒๓) ว่าด้วยเรื่องความโลภและความตระหนี่

คำว่า ความโลภ ในคำว่า ฟังบรรเทาความโลภพร้อมทั้งความตระหนี่ ความโกรธและวาจาต่อเสียด ได้แก่ ความโลภ กิริยาที่โลภ ภาวะที่โลภ ความกำหนัดนัก กิริยาที่กำหนัดนัก ภาวะที่กำหนัดนัก อภิขณา อุกุศลมูลคือโลภะ

คำว่า ความตระหนี่ ได้แก่ มัจฉริยะ ๕ อย่าง คือ (๑) อาวาสมัจฉริยะ (๒) ลาภมัจฉริยะ (๓) กุล มัจฉริยะ (๔) วัฒนมัจฉริยะ (๕) ธัมมมัจฉริยะ...

ความยึดถือ ตรัสเรียกว่า ความตระหนี่

๒๔) ว่าด้วยความโกรธ และการยุยงต่อเสียด

ว่าด้วยความโกรธ

คำว่า ความโกรธ ได้แก่ ใจปองร้าย มุ่งร้าย ชัดเคือง ชุ่นเคือง เคือง เคืองมาก เคืองตลอด ชัง ชิงชัง เกลียดชัง ใจพยาบาท ใจแค้นเคือง ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิด ประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความโกรธ ความแค้น ความดูร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต

ว่าด้วยวาจายุยงต่อเสียด

คำว่า วาจายุยงต่อเสียด ได้แก่ คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มิ้ววาจายุยงต่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไป บอกข้างโน้นเพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไปบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ ด้วยวิธีนี้ ก็ทำ คนที่สามัคคีให้แตกแยก(ยุ) หรือ สันนิษฐานผู้ที่แตกแยกกันแล้ว(ยุ) ชอบการแบ่งพวกแบ่งเหล่า ยินดีการ

แบ่งพวกแบ่งเหล่า สนุกกับการแบ่งพวกแบ่งเหล่า พุดแต่เรื่องก่อให้เกิดการแบ่งพวกแบ่งเหล่า นี้ตรัสเรียกว่า วาจาอุยงส่อเสียด

อีกนัยหนึ่ง บุคคลย่อมนำวาจาอุยงส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ

- (๑) ด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก(ยง) (๒) ด้วยประสงค์ให้เขาแตกกัน(ยุ)

บุคคลย่อมนำวาจาอุยงส่อเสียดเข้าไปด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก เป็นอย่างไร

คือ บุคคลย่อมนำวาจาอุยงส่อเสียดเข้าไปด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รักด้วยคิดว่า เราจักเป็นที่รักเป็นที่พอใจ เป็นที่คู่กันเคย เป็นที่สนิทสนม เป็นที่ดีใจของผู้นี้ บุคคลย่อมนำวาจาอุยงส่อเสียดเข้าไปด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก เป็นอย่างนี้

บุคคลย่อมนำวาจาอุยงส่อเสียดเข้าไปด้วยประสงค์ให้เขาแตกกัน เป็นอย่างไร

คือ บุคคลย่อมนำวาจาอุยงส่อเสียดเข้าไปด้วยคิดว่า ทำอย่างไร ชนเหล่านี้ พึงเป็นคนแปลกแยกแตกต่าง เป็นพรรคเป็นเหล่า เป็น ๒ พวก เป็น ๒ ฝ่าย ๒ ผัก ๒ ฝ่าย แยกแยก ไม่ปรองดองกัน อยู่ลำบาก ไม่สบาย บุคคลย่อมนำวาจาอุยงส่อเสียดเข้าไปด้วยประสงค์ให้เขาแตกกัน เป็นอย่างนี้

คำว่า พึงบรรเทาความโลภพร้อมทั้งความตระหนี่ ความโกรธและวาจาอุยงส่อเสียด อธิบายว่า พึงทุเลา พึงบรรเทา คือ ละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความโลภ ความตระหนี่ ความโกรธ และวาจาอุยงส่อเสียด รวมความว่า พึงบรรเทาความโลภพร้อมทั้งความตระหนี่ ความโกรธและวาจาอุยงส่อเสียด ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวเพราะการนินทา

ได้รับการสรรเสริญแล้วก็ไม่พึงลำพองตน

พึงบรรเทาความโลภพร้อมทั้งความตระหนี่

ความโกรธและวาจาอุยงส่อเสียด

[๑๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุไม่พึงดำรงชีวิตในการซื้อขาย

ไม่พึงก่อกิเลสเป็นเหตุว่าร้ายในที่ไหน ๆ

ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน และไม่พึงพูดเลียบเคียงกับคน

เพราะอยากได้ลาภ

๒๕) ว่าด้วยการซื้อขาย

คำว่า ไม่พึงดำรงชีวิตในการซื้อขาย อธิบายว่า การซื้อขายที่ทรงห้ามไว้ในวินัย ไม่ทรงประสงค์เอาในเนื้อความนี้

ภิกษುದำรงชีวิตในการซื้อขาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุเมื่อทำความล่อลวง หรือปรารณากำไร แลกเปลี่ยนบาตร จีวร หรือบริวารอื่นอย่างใด อย่างหนึ่งกับสหธรรมิก ๕ จำพวก ภิกษุชื่อว่าดำรงชีวิตในการซื้อขาย เป็นอย่างนี้

ภิกษุไม่ดำรงชีวิตในการซื้อขาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุเมื่อไม่ทำความล่อลวง หรือ ไม่ปรารณากำไร ไม่แลกเปลี่ยนบาตร จีวร หรือบริวารอื่น อย่างใดอย่างหนึ่งกับสหธรรมิก ๕ จำพวก ภิกษุชื่อว่าไม่ดำรงชีวิตในการซื้อขาย เป็นอย่างนี้

คำว่า ไม่พึงดำรงชีวิตในการซื้อขาย อธิบายว่า ไม่พึงดำรงชีวิต คือ ไม่พึงดำรงตนในการซื้อขาย ได้แก่ พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งการซื้อขาย พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้นไม่เกี่ยวข้องกับการซื้อขาย มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส)อยู่ รวมความว่า ไม่พึงดำรงชีวิตในการซื้อขาย

๒๖) ว่าด้วยกิเลสเป็นเหตุให้ถูกผู้ร่ำดำหนิ

คำว่า ภิกษุ..ไม่พึงก่อกิเลสเป็นเหตุให้ถูกดำหนิในที่ไหนๆ อธิบายว่า กิเลสเป็นเหตุให้ถูก(ผู้ร่ำ)ดำหนิ เป็นอย่างไร

สมณพราหมณ์บางพวก มีฤทธิ์ มีทิพจักขุ รู้ใจคนอื่น สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้รูปอยู่ไกลไม่ปรากฏชัด (แต่กลับ) เห็น(รูป)ได้แต่ไกลบ้าง รู้ใจ(ผู้อื่น) ด้วยใจ(ตน) บ้าง เทวดาผู้มีฤทธิ์ มีทิพจักขุ รู้ใจคนอื่น เทวดาเหล่านั้น รูปแม้อยู่ไกลไม่ปรากฏชัด (แต่กลับ)เห็น(รูป)ได้แต่ไกลบ้าง รู้ใจ(ผู้อื่น)ด้วยใจ(ตน) บ้าง สมณพราหมณ์และเทวดาทั้งหลายเหล่านั้น พึงดำหนิ(ภิกษุใด)ได้ ด้วยกิเลสอย่างหยาบบ้าง ด้วยกิเลสอย่างกลางบ้าง ด้วยกิเลสอย่างละเอียดบ้าง

กิเลสอย่างหยาบ เป็นอย่างไร

คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เหล่านี้เรียกว่า กิเลสอย่างหยาบ

กิเลสอย่างกลาง เป็นอย่างไร

คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เหล่านี้เรียกว่า กิเลสอย่างกลาง

กิเลสอย่างละเอียด เป็นอย่างไร

คือ ความตริกถึงญาติ ความตริกถึงชนบท ความตริกเพื่อความเป็นผู้ไม่ตาย ความตริกที่ประกอบด้วยความเอ็นดูผู้อื่น ความตริกที่ประกอบด้วยลาภ สักการะ และความสรรเสริญ ความตริกที่ประกอบด้วยความกลัวการดูถูกดูหมิ่น เหล่านี้ เรียกว่า กิเลสอย่างละเอียด

สมณพราหมณ์และเทวดาเหล่านั้น พึงดำหนิ(ภิกษุใด)ได้ ด้วยกิเลสอย่างหยาบบ้าง ด้วยกิเลสอย่างกลางบ้าง ด้วยกิเลสอย่างละเอียดบ้าง ไม่พึงก่อกิเลส คือ ไม่พึงก่อก่อกิเลส ไม่พึงให้เกิด ไม่พึงให้เกิดขึ้น ไม่พึงให้บังเกิด ไม่พึงให้บังเกิดขึ้น ซึ่งกิเลสเป็นเหตุให้ถูกดำหนิ ได้แก่ พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งกิเลส เป็นเหตุให้ถูกดำหนิ พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง กับ กิเลสเป็นเหตุให้ถูกดำหนิ มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส) อยู่

คำว่า ในที่ไหนๆ ได้แก่ ในที่ไหน คือ ที่ไหน ๆ ที่ไร ๆ ภายใน ภายนอก หรือทั้งภายในและ ภายนอก รวมความว่า ภิกษุ... ไม่พึงก่อกเลสเป็นเหตุให้ถูกผู้รู้ตำหนิในที่ไหน ๆ

๒๗) ว่าด้วยเรื่องการเกี่ยวข้อในบ้าน

คำว่า ไม่พึงเกี่ยวข้อในบ้าน อธิบายว่า

ภิกษุเกี่ยวข้อในบ้าน เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เกี่ยวข้องอยู่กับพวกคฤหัสถ์ในบ้าน เพลิดเพลินร่วมกัน เสร้าโศกร่วมกัน เมื่อพวกเขาสุขก็สุขด้วย เมื่อพวกเขาทุกข์ก็ทุกข์ด้วย เมื่อพวกเขามีกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็ลงมือช่วยเหลือด้วยตนเอง ภิกษุชื่อว่าเกี่ยวข้อในบ้าน เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง เวลาเช้า ภิกษุหนุ่มแล้วถือบาตรจีวรเข้าหมู่บ้าน หรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ไม่รักษากาย ไม่รักษาวาจา ไม่รักษาจิต ไม่ตั้งสติ ไม่สำรวมอินทรีย์ เธอเกี่ยวข้อในที่นั้น ๆ รับในที่นั้น ๆ ติดอยู่ในที่นั้น ๆ ถึงความเสื่อมเสียในที่นั้น ๆ ภิกษุ ชื่อว่าเกี่ยวข้อในบ้าน เป็นอย่างนี้บ้าง

ภิกษุไม่เกี่ยวข้อในบ้าน เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เกี่ยวข้องอยู่กับพวกคฤหัสถ์ในบ้าน ไม่เพลิดเพลินร่วมกัน ไม่เสร้าโศกร่วมกัน เมื่อพวกเขาสุข ก็มีได้สุขด้วย เมื่อพวกเขาทุกข์ ก็มีได้ทุกข์ด้วย เมื่อพวกเขามีกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็มิได้ลงมือช่วยเหลือด้วยตนเอง ภิกษุ ชื่อว่าไม่เกี่ยวข้อในบ้าน เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง เวลาเช้า ภิกษุหนุ่มแล้วถือบาตรจีวรเข้าหมู่บ้าน หรือนิคมเพื่อบิณฑบาต รักษา กาย รักษา วาจา รักษา จิต ตั้งสติ สำรวมอินทรีย์ เธอไม่เกี่ยวข้อในที่นั้น ๆ ไม่รับในที่นั้น ๆ ไม่ติดอยู่ในที่นั้น ๆ ไม่ถึงความเสื่อมเสียในที่นั้น ๆ ภิกษุ ชื่อว่าไม่เกี่ยวข้อในบ้าน เป็นอย่างนี้บ้าง

คำว่า ไม่พึงเกี่ยวข้อในบ้าน อธิบายว่า ไม่พึงเกี่ยวข้อ คือ ไม่พึงรับ ไม่พึงติดอยู่ ไม่พึงพัวพันในบ้าน ได้แก่ พึงเป็นผู้ไม่ยินดี ไม่ติดใจ ไม่สยบ ไม่หมกมุ่น พึงเป็นผู้คลายความยินดี ปราศจากความยินดี สลัดทิ้งความยินดีในบ้านเสียได้..มีตนอันประเสริฐเสวยสุขอยู่ รวมความว่า ไม่พึงเกี่ยวข้อในบ้าน

๒๘) ว่าด้วยการพูดเลียบเคียงเพราะอยากได้ลาภ

คำว่า ไม่พึงพูดเลียบเคียงกับคนเพราะอยากได้ลาภ อธิบายว่า การพูดเลียบเคียง เป็นอย่างไร

คือ การพูดหวานล้อม พูดเลียบเคียง พูดเลียบเคียงอย่างดี การพูดยกย่อง พูดยกย่องอย่างดี การพูดผูกพัน พูดผูกพันอย่างดี การพูดอวดอ้าง พูดอวดอ้างอย่างดี การพูดคำเป็นที่รัก ความเป็นผู้พูดมุ่งให้คนรัก ความเป็นผู้พูดเหลวไหล ความเป็นผู้พูดประจบ ความเป็นผู้พูดแคะไค้ (กตकिनเนื้อหลังของผู้อื่น) ความเป็นผู้พูดอ่อนหวาน พูดไพเราะ พูดปลุกไมตรี เป็นผู้ไม่พูดคำหยาบแก่คนอื่น ของภิกษุผู้มันหมายลาภ ลักการะ และความสรรเสริญ มีความปรารถนาชั่ว ถูกความอยากครอบงำ เห็นแก่อำมิส หนักในโลภธรรมนี้ตรัสเรียกว่า การพูดเลียบเคียง

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุพูดเลียบเคียงกับคนด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ

(๑) เมื่อวางตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกับคน (๒) เมื่อยกตนสูง วางผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกับคน

ภิกษุเมื่อวางตนต่ำยกผู้อื่นสูง พุดเสียบเคียงกับคน เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุกกล่าวว่า พวกท่านมีอุปการะมากแก่ฉัน ฉันอาศัยพวกท่านแล้ว ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และศิลาบัจฉัยเภสัชบริวาร เพราะอาศัยพวกท่าน เห็นแก่ท่าน คนเหล่านี้จึงสำคัญเพื่อให้ หรือ เพื่อทำแก่ฉัน ชื่อเก่า ที่บิดามารดาตั้งให้ฉันก็เลือนหายไปแล้ว ฉันมีคนรู้จักก็เพราะพวกท่านว่า เป็นพระ ประจําตระกูลของอุบาสกโน้น เป็นพระประจําตระกูลของอุบาสิกานโน้น ภิกษุชื่อว่าวางตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พุด เสียบเคียงกับคน เป็นอย่างนี้บ้าง

ภิกษุเมื่อยกตนสูงวางผู้อื่นต่ำ พุดเสียบเคียงกับคน เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุกกล่าวว่า ฉันมีอุปการะมากแก่พวกท่าน พวกท่านอาศัยฉันแล้วก็ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอกุศลนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากสุราเมรยมัชชขมาทัฏฐฐาน ฉันให้อุทเทส ให้ปริพุกฉาแก่พวกท่าน บอก อุโบสถ อํานวยการนวักรรมแก่พวกท่าน ก็แต่พวกท่านทอดทิ้งฉันแล้วไปสักการะ ทำความเคารพ นับถือ บูชาผู้อื่น ภิกษุชื่อว่ายกตนสูงวางผู้อื่นต่ำ พุดเสียบเคียงกับคน เป็นอย่างนี้บ้าง

คำว่า ไม่พึงพุดเสียบเคียงกับคนเพราะอยากได้ลาภ อธิบายว่า ภิกษุมุ่งหวังลาภ ไม่พึงพุดเสียบเคียง กับคน เพราะลาภเป็นเหตุ เพราะลาภเป็นปัจจัย เพราะลาภเป็นต้นเหตุ เพราะมุ่งการเกิดแห่งลาภ โดยเฉพาะ คือ พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งการพุดเสียบเคียง ได้แก่ พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับการพุดเสียบเคียง มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส)อยู่ รวม ความว่า ไม่พึงพุดเสียบเคียงกับคนเพราะอยากได้ลาภ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงดำรงชีวิตในการซื้อขาย

ไม่พึงก่อกิเลสเป็นเหตุว่าร้ายในที่ไหน ๆ

ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน และไม่พึงพุดเสียบเคียงกับคน

เพราะอยากได้ลาภ

[๑๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุไม่พึงเป็นคนมักอวด ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้

ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง

๒๙) ว่าด้วยผู้ไม่โอ้อวด

คำว่า ภิกษุไม่พึงเป็นคนมักอวด อธิบายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้อวด เป็นผู้โอ้อวด เธอย่อม อวด โอ้อวดว่า เราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลบ้าง สมบูรณ์ด้วยวัตรบ้าง สมบูรณ์ด้วยศีลพรตบ้าง สมบูรณ์ด้วย ชาติบ้าง สมบูรณ์ด้วยโคตรบ้าง สมบูรณ์ด้วยความเป็นผู้มีตระกูลบ้าง สมบูรณ์ด้วยความเป็นผู้มีรูปร่าง บ้าง สมบูรณ์ด้วยทรัพย์บ้าง สมบูรณ์ด้วยการศึกษาบ้าง สมบูรณ์ด้วยหน้าที่การงานบ้าง สมบูรณ์ด้วย หลักแห่งศิลปวิทยาบ้าง สมบูรณ์ด้วยวิทยฐานะบ้าง สมบูรณ์ด้วยความเป็นผู้คงแก่เรียนบ้าง สมบูรณ์ด้วย

ปฏิภาณบ้าง สมบูรณ์ด้วยสิ่งอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วบ้าง ออกบวชจากตระกูลสูงบ้าง ออกบวชจากตระกูลมี
ทรัพย์มากบ้าง ออกบวชจากตระกูลมีโภคสมบัติมากบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระวินัย
บ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง... เป็นผู้ได้เนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติบ้าง

ภิกษุนี้ไม่พึงอวด ไม่โอ้อวดอย่างนี้ คือ พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความ
โอ้อวด ได้แก่ เป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องแล้วกับความโอ้อวด มีใจเป็น
อิสระ(จากกิเลส)อยู่ รวมความว่า ภิกษุไม่พึงเป็นคนมักอวด

๓๐) ว่าด้วยการกล่าววาจามุ่งได้

คำว่า ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้ อธิบายว่า วาจามุ่งได้ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ กล่าววาจามุ่งได้จิวร กล่าววาจามุ่งได้บิณฑบาต กล่าววาจามุ่งได้
เสนาสนะ กล่าววาจามุ่งได้คิลานปัจฉัยเภสัชบริขาร นี้ไตรัสเรียกว่า วาจามุ่งได้

อีกนัยหนึ่ง เพราะเหตุแห่งจิวร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เพราะเหตุแห่งคิ
ลานปัจฉัยเภสัชบริขาร ภิกษุก็พูดจริงบ้าง พูดเท็จบ้าง พูดยุยงส่อเสียดบ้าง พูดไม่ยุยงส่อเสียดบ้าง พูดหยาบ
บ้าง พูดไม่หยาบบ้าง พูดเพื่อเจ้อบ้าง พูดไม่เพื่อเจ้อบ้าง พูดด้วยปัญญาบ้าง แม้นี้ก็ไตรัสเรียกว่า วาจามุ่ง
ได้

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุมีจิตเลื่อมใสแสดงธรรมแก่คนพวกอื่น ด้วยคิดว่า โอหนอ ขอคนทั้งหลายพึงฟัง
ธรรมของเรา ครั้นฟังแล้วพึงเลื่อมใสในธรรม และผู้ที่เลื่อมใสแล้ว ก็พึงแสดงอาการเลื่อมใสเรา นี้ก็ไตรัส
เรียกว่า วาจามุ่งได้

คำว่า ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้ อธิบายว่า ภิกษุไม่พึงกล่าว คือ ไม่พึงพูด ไม่พึงบอก ไม่พึงแสดง ไม่พึง
ชี้แจงวาจามุ่งได้ โดยที่สุดจนถึงวจาแสดงธรรม ได้แก่ พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก
ซึ่งวาจามุ่งได้ ได้แก่ เป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับวาจามุ่งได้ มีใจเป็น
อิสระ(จากกิเลส) อยู่ รวมความว่า ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้

๓๑) ว่าด้วยความคะนอง ๓ อย่าง

คำว่า ความเป็นผู้คะนอง ในคำว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง ได้แก่ ความคะนอง ๓ อย่าง คือ

๑. ความคะนองทางกาย   ๒. ความคะนองทางวาจา   ๓. ความคะนองทางใจ

ความคะนองทางกาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในหมู่สงฆ์ก็แสดงความคะนองทางกาย อยู่ในหมู่คณะ... อยู่ใน
ศาลาโรงฉัน ... อยู่ในเรือนไฟ ... อยู่ที่ท่าหน้า... กำลังเข้าสู่ละแวกบ้าน... เข้าสู่ละแวกบ้านแล้ว ก็แสดงความ
คะนองทางกาย

ภิกษุอยู่ในหมู่สงฆ์แสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในหมู่สงฆ์ที่ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดเสียดภิกษุเถระบ้าง นั่งเบียดเสียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะบ้าง ยืนพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในหมู่สงฆ์แสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างนี้

ภิกษุอยู่ในหมู่คณะแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในหมู่คณะที่ไม่ทำความยำเกรง เมื่อภิกษุเถระไม่สวมรองเท้าเดินจงกรมอยู่ ก็สวมรองเท้าเดินจงกรม เมื่อภิกษุเถระเดินจงกรมบนลานจงกรมต่ำ ก็เดินจงกรมบนลานจงกรมสูง เมื่อภิกษุเถระเดินจงกรมบนพื้นดินก็เดินจงกรมบนลานจงกรม ยืนเบียดเสียดบ้าง นั่งเบียดเสียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะบ้าง ยืนพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในหมู่คณะแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างนี้

ภิกษุอยู่ในศาลาโรงฉันแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในศาลาโรงฉันที่ไม่ทำความยำเกรง นั่งแทรกภิกษุเถระบ้าง นั่งกีดกันอาสนะภิกษุนวาระบ้าง ยืนเบียดเสียดบ้าง นั่งเบียดเสียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะบ้าง ยืนพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในศาลาโรงฉัน แสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างนี้

ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในเรือนไฟไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดเสียดภิกษุเถระบ้าง นั่งเบียดเสียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วใส่พื้นบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วปิดประตูบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างนี้

ภิกษุอยู่ที่ทำน้ำแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ที่ทำน้ำไม่ทำความยำเกรง ลงเบียดเสียดภิกษุเถระบ้าง ลงข้างหน้าบ้าง อาบเบียดเสียดบ้าง อาบข้างหน้าบ้าง อาบเหนือหน้าบ้าง ขึ้นเบียดเสียดบ้าง ขึ้นข้างหน้าบ้าง ขึ้นเหนือหน้าบ้าง ภิกษุอยู่ที่ทำน้ำแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างนี้

ภิกษุกำลังเข้าสู่ละแวกบ้านแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ กำลังเข้าสู่ละแวกบ้าน ไม่ทำความยำเกรง เดินเบียดเสียดภิกษุเถระบ้าง เดินข้างหน้าบ้าง เดินแซงขึ้นหน้าภิกษุเถระบ้าง ภิกษุกำลังเข้าสู่ละแวกบ้านแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างนี้

ภิกษุเข้าสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าสู่ละแวกบ้านแล้ว เมื่อเขาบอกว่า ขออย่าเข้าไปครีบท่าน ก็ยังเข้าไป เมื่อเขาบอกว่า อย่ายืนครีบท่าน ก็ยังยืนขึ้น เมื่อเขาบอกว่า ขออย่านั่งครีบท่าน ก็ยังนั่งลง เข้าไปสู่ที่เป็นโอกาสไม่สมควรบ้าง ยืนในที่ที่เป็นโอกาสไม่สมควรบ้าง นั่งในที่ที่เป็นโอกาสไม่สมควรบ้าง ผลุนผลันเข้าไปในห้องเล็กที่ซ่อนเร้นปิดของตระกูลบ้าง ในห้องที่กุลสตรี กุลธิดา สะไภ้ของตระกูล กุมารีของตระกูลนั่งอยู่บ้าง ลูบศีรษะเด็กเล่นบ้าง ภิกษุเข้าสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกาย เป็นอย่างนี้ นี้ชื่อว่าความคะนองทางกาย

ความคะนองทางวาจา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในหมู่สงฆ์ แสดงความคะนองทางวาจาบ้าง อยู่ในหมู่คณะแสดงความคะนองทางวาจาบ้าง เข้าสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาบ้าง

ภิกษุอยู่ในหมู่สงฆ์แสดงความคะนองทางวาจา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในหมู่สงฆ์ไม่ทำความยำเกรง ไม่เรียนแจ้งภิกษุเถระหรือไม่ได้รับอาราธนา ก็แสดงธรรม วิสัชนาปัญหา สวดปาติโมกข์แก่ภิกษุที่อยู่ในอาราม ยืนพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในหมู่สงฆ์แสดงความคะนองทางวาจา เป็นอย่างนี้

ภิกษุอยู่ในหมู่คณะแสดงความคะนองทางวาจา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในหมู่คณะไม่ทำความยำเกรง ไม่เรียนแจ้งภิกษุเถระหรือไม่ได้รับอาราธนา ก็แสดงธรรม วิสัชนาปัญหา แก่ภิกษุที่อยู่ในอาราม ยืนพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง แสดงธรรม วิสัชนาปัญหาแก่ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่อยู่ในอาราม ยืนพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในหมู่คณะแสดงความคะนองทางวาจา เป็นอย่างนี้

ภิกษุเข้าสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าสู่ละแวกบ้านแล้ว พูดกับสตรีหรือเด็กหญิงอย่างนี้ว่า แม่หนูชื่อนี้ นามสกุลนี้ มีอะไรบ้างละ ข้าวต้มมีไหม ข้าวสวยมีไหม ของขบเคี้ยวมีบ้างไหม พวกอาตมาจักดื่มอะไร จักฉันอะไร จักเคี้ยวอะไร มีอะไรบ้าง หรือพวกเธอจักถวายอะไรแก่อาตมาบ้างละ พูดพร่ำเพื่อไป ภิกษุเข้าสู่ละแวกบ้านแล้ว แสดงความคะนองทางวาจา เป็นอย่างนี้ นี้ชื่อว่าความคะนองทางวาจา

ความคะนองทางใจ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มิใช่ออกบวชจากตระกูลสูง ก็มีจิตวางตัวเช่นเดียวกับภิกษุผู้ออกบวชจากตระกูลสูง มิใช่ออกบวชจากตระกูลที่มีโภคสมบัติมาก... มิใช่ออกบวชจากตระกูลที่มีโภคสมบัติยิ่งใหญ่... มิใช่เป็นผู้ทรงจำพระสูตร... มิใช่เป็นผู้ทรงจำพระวินัย... มิใช่เป็นพระธรรมกถึก... มิใช่เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้เที่ยววิณฑบาตเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้เที่ยววิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้งดอาหารมื้อหลังเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ได้ปฐมฌาน... มิใช่เป็นผู้ได้ทุติยฌาน... มิใช่เป็นผู้ได้ตติยฌาน... มิใช่เป็นผู้ได้จตุตถฌาน... มิใช่เป็นผู้ได้อากาสนัญญาตน-สมาบัติ... มิใช่เป็นผู้ได้วิญญานัญญาตนสมาบัติ... มิใช่เป็นผู้ได้อากิญจัญญาตนสมาบัติ... มิใช่เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ ก็มีจิตวางตัวเช่นเดียวกับภิกษุผู้ได้เนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ นี้ชื่อว่าความคะนองทางใจ

คำว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง อธิบายว่า ภิกษุไม่พึงศึกษา คือ ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติ โดยเอื้อเพื่อ ไม่พึงสมათานประพฤติความเป็นผู้คะนอง

ได้แก่ ฟิงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความเป็นผู้คะนอง คือ เป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้คะนอง มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส) อยู่ รวมความว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง

๓๒) ว่าด้วยการกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง

คำว่า ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง อธิบายว่า ถ้อยคำแก่งแย่ง เป็นอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กระทำถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า “ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้, ไฉนท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้? ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติถูก, คำที่ท่านควรกล่าวก่อน ท่านกล่าวทีหลัง คำที่ท่านควรกล่าวทีหลัง ท่านกล่าวก่อน, คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์, ข้อที่ท่านเคยประพฤติมาผิดเสียแล้ว, เรายกวางทะเลแก่ท่านแล้ว ท่านจงประพฤติเพื่อปลดเปลื้องวางทะเลเสีย, ท่านเป็นผู้อันเราชมได้แล้ว ถ้าท่านสามารถจงแก้ไขเสียเองเถิด”

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า โมคคัลลานะ เมื่อมีถ้อยคำแก่งแย่ง ก็พึงหวังการต้องพูดกันมาก เมื่อมีการพูดกันมาก ก็พึงหวังความฟุ้งซ่าน คนฟุ้งซ่านก็มีความไม่สำรวม จิตของผู้ไม่สำรวมก็ห่างไกลจากสมาธิ

คำว่า ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง อธิบายว่า ไม่พึงกล่าว คือ ไม่พึงพูด ไม่พึงบอก ไม่พึงแสดง ไม่พึงชี้แจงถ้อยคำแก่งแย่ง ได้แก่ ฟิงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งถ้อยคำแก่งแย่ง คือ เป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับถ้อยคำแก่งแย่ง มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส)อยู่ รวมความว่า ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นคนมักอวด ไม่พึงกล่าววาจาฆ่ามุ้งได้

ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง

[๑๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุไม่พึงมุงมั่นในความเป็นคนพูดเท็จ

เมื่อรู้ตัวก็ไม่พึงทำความโอ้อวด และไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่น

ด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร

๓๓) ว่าด้วยมุสาวาท

คำว่า ภิกษุไม่พึงนำไปในความเป็นโทษของคนพูดเท็จ อธิบายว่า มุสาวาท ตรัสเรียกว่า ความเป็นคนพูดเท็จ

คนบางคนในโลกนี้ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท... พูดเท็จทั้งที่รู้... เพราะเหตุคือเห็นแก่อำมิสเล็กน้อย บ้าง นี้ตรัสเรียกว่า ความเป็นคนพูดเท็จ

อีกนัยหนึ่ง มุสาวาท มีได้ด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ

๑. ก่อนพูดเธอก็รู้ว่า เรารู้จักพูดเท็จ

๒. กำลังพูดก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ

๓. พุดแล้วก็รู้ว่า เราพุดเท็จแล้ว
มุสาวาทมีได้ด้วยอาการ ๓ อย่างเหล่านี้
อีกนัยหนึ่ง มุสาวาทมีได้ด้วยอาการ ๔ อย่าง... ด้วยอาการ ๕ อย่าง... ด้วยอาการ ๖ อย่าง... ด้วย
อาการ ๗ อย่าง ...

มุสาวาทมีได้ด้วยอาการ ๘ อย่าง คือ

๑. ก่อนพุดเธอก็รู้ว่า เราก็จักพุดเท็จ
๒. กำลังพุดก็รู้ว่า เรากำลังพุดเท็จ
๓. พุดแล้วก็รู้ว่า เราพุดเท็จแล้ว
๔. ปิดบังทัญญู
๕. ปิดบังความพอใจ
๖. ปิดบังความชอบใจ
๗. ปิดบังความสำคัญ
๘. ปิดบังความจริง

มุสาวาทมีได้ด้วยอาการ ๘ อย่างเหล่านี้

คำว่า ภิกษุไม่พึงมุงมั่นในความเป็นคนพุดเท็จ ได้แก่ ไม่พึงดำเนินไป ไม่พึงมุงมั่น คือ ไม่พึงพาไป
ไม่พืงนำ(ตน) เข้าไปในความเป็นคนพุดเท็จ ได้แก่ พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่ง
ความเป็นคนพุดเท็จ คือ พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นคน
พุดเท็จ มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส) อยู่ รวมความว่า ภิกษุไม่พึงมุงมั่นในความเป็นคนพุดเท็จ

๓๔) ว่าด้วยมีสัมปชัญญะอยู่(รู้ตัว)   ๓๕) ไม่พึงโอ้อวด

คำว่า มีสัมปชัญญะอยู่(รู้ตัว) ไม่พึงทำความโอ้อวด อธิบายว่า

ความโอ้อวด เป็นอย่างไร

คือ คนบางคนในโลกนี้ เป็นคนโอ้อวด มักอวดอ้าง ความโอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด กิริยา
ที่ฟุ้งเฟ้อ ความเป็นคนฟุ้งเฟ้อ กิริยาที่เห่อ ความเป็นคนเห่อ นี้ตรัสเรียกว่า ความโอ้อวด

คำว่า มีสัมปชัญญะอยู่(รู้ตัว) ไม่พึงทำความโอ้อวด อธิบายว่า เมื่อรู้ตัวอยู่ ไม่พึงทำความโอ้อวด คือ
ไม่พึงให้เกิด ไม่พึงให้เกิดขึ้น ไม่พึงให้บังเกิด ไม่พึงให้ความโอ้อวดบังเกิดขึ้น ได้แก่ พึงละ บรรเทา ทำให้
หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความโอ้อวด คือ พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่
เกี่ยวข้องกับความโอ้อวด มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส)อยู่ รวมความว่า เมื่อมีสัมปชัญญะ ไม่พึงทำความโอ้อวด

๓๖) ว่าด้วยการไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร

คำว่า และ ในคำว่า และไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร เป็น
คำเชื่อมบท... คำว่า และ นี้ เป็นคำเชื่อมบทหน้ากับบทหลังเข้าด้วยกัน อธิบายว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัย
นี้ เป็นผู้อยู่เคร้าหมอง ก็ดูหมิ่นภิกษุอื่น ซึ่งเป็นอยู่ประณีตว่า ทำไมภิกษุนี้นจึงเป็นอยู่ฟุ่มเฟือย ฉันทไปหมดทุก

อย่าง คือ หัวพีช ต้นพีช ผลพีช ยอดพีช เมล็ดพีชเป็นที่ ๕ เพราะมีความเพียรของสมณะโจกแบบฟ้าแลบและแบบพินเกลี้ยง ภิกษุหนึ่งชื่อว่าดูหมิ่นภิกษุอื่น ผู้เป็นอยู่ประณีตด้วยความเป็นอยู่เศร้าหมองนั้น

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นอยู่ประณีต ก็ดูหมิ่นภิกษุอื่น ผู้เป็นอยู่เศร้าหมองว่า ทำไมภิกษุนี้จึงมีบุญน้อย มีศักดิ์น้อย ไม่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และศิลาบัจฉัยเภสัชบริหารเลย ภิกษุหนึ่งชื่อว่าดูหมิ่นภิกษุอื่น ผู้เป็นอยู่เศร้าหมองด้วยความเป็นอยู่ประณีตนั้น

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ สมบูรณ์ด้วยปัญญา ถูกถามก็ตอบปัญหาได้ ภิกษุหนึ่งก็มีความคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้ มิใช่ผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา ภิกษุหนึ่งชื่อว่าดูหมิ่นภิกษุอื่นด้วยความสมบูรณ์ด้วยปัญญานั้น

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจาระและโคจร มองเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย ย่อมสมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้ เป็นผู้ทุศีล เป็นผู้เลวทราม ภิกษุหนึ่งชื่อว่าดูหมิ่นภิกษุอื่นด้วยความสมบูรณ์ด้วยศีลนั้น

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร คือ เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้หุงหม่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร เป็นผู้ตจฉนอาหารมือหลังเป็นวัตร เป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตร เป็นผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้มิใช่ผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร ภิกษุหนึ่งชื่อว่าดูหมิ่นภิกษุอื่นด้วยความสมบูรณ์ด้วยวัตรนั้น

คำว่า และไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร อธิบายว่า ไม่พึงดูหมิ่นคือ ไม่พึงดูแคลนผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่เศร้าหมอง ความเป็นอยู่ประณีต ความสมบูรณ์ด้วยปัญญา ความสมบูรณ์ด้วยศีล หรือด้วยความสมบูรณ์ด้วยวัตร ได้แก่ ไม่พึงให้ความถือตัวเกิดด้วยเหตุนั้น ไม่พึงเป็นคนแข็งกระด้าง หัวสูง ด้วยเหตุนั้น รวมความว่า และไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงมุ่นมั่นในความเป็นคนพูดเท็จ
เมื่อรู้ตัวก็ไม่พึงทำความโอ้อวด และไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่น
ด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร

[๑๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ยินคำพูดมากของพวกสมณะ
หรือพวกคนพูดมาก ไม่พึงโต้ตอบคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ
เพราะผู้สงบย่อมไม่สร้างศัตรู

๓๗) ว่าด้วยการไม่พึงโต้ตอบด้วยคำหยาบ

คำว่า ถูกประทุษร้าย ในคำว่า ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ยินคำพูดมากของพวกสมณะหรือพวกคนพูดมาก อธิบายว่า ถูกประทุษร้าย คือ ถูกด่า ถูกเสียดสี ถูกเหยียดหยาม ถูกติเตียน ถูกว่าร้าย

คำว่า ของพวกสมณะ ได้แก่ นักบวชพวกใดพวกหนึ่ง ผู้เข้าถึงการบวช ยินยอมบวชนอกศาสนา

คำว่า พวกคนพูดมาก ได้แก่ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา และมนุษย์

คนเหล่านั้น ฟังด่า บริภาษ ติเตียน สาปแช่ง เบียดเบียน ย่ำยี ทำร้าย รุกรราน สั่งฆ่า เช่นฆ่า ทำการ เช่นฆ่า ด้วยวาจาที่ไม่พึงปรารถนา ไม่น่ารัก ไม่น่าพอใจมากมาย ได้ยิน คือ ได้สดับ เรียน ทรงจำ เข้าไป กำหนดวาจาที่ไม่พึงปรารถนา ไม่น่ารัก ไม่น่าพอใจมากมาย ของคนพวกนั้น รวมความว่า ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ยินคำพูดมากของพวกสมณะหรือพวกคนพูดมาก

คำว่า ด้วยคำหยาบ ในคำว่า ไม่พึงโต้ตอบคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ อธิบายว่า ไม่พึงโต้ตอบ คือ ไม่พึงกล่าวตอบด้วยคำหยาบ ได้แก่ คำกักขะ คือ ไม่พึงด่าตอบผู้ด่า ไม่พึงสาปแช่งตอบผู้สาปแช่ง ไม่พึงขัดเคืองตอบผู้ขัดเคือง ไม่พึงก่อการทะเลาะกัน ไม่พึงก่อการบาดหมางกัน ไม่พึงก่อการแก่งแย่งกัน ไม่พึงก่อการวิวาทกัน ไม่พึงก่อการมุ่งร้ายกัน ได้แก่ ฟังละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งการทะเลาะ ความขัดเคือง การแก่งแย่ง การวิวาท การมุ่งร้าย ฟังเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับทะเลาะ การบาดหมาง การแก่งแย่ง การวิวาทและการมุ่งร้าย มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส) อยู่ รวมความว่า ไม่พึงโต้ตอบคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ

คำว่า ผู้สงบ ในคำว่า เพราะผู้สงบยอมไม่สร้างศัตรู อธิบายว่า

ชื่อว่าผู้สงบ เพราะเป็นผู้สงบราคะ

ชื่อว่าผู้สงบ เพราะสงบโทสะ

ชื่อว่าผู้สงบ เพราะสงบโมหะ

ชื่อว่าผู้สงบ คือ เข้าไปสงบ สงบเย็น ดับ ระวังได้แล้วเพราะสงบ ระวัง สงบเย็น เผา ดับ ปราศจาก สงบระงับโกรธ... อุปกานะ... อุกุสลาภิสังขารทุกประเภท รวมความว่า ผู้สงบ

คำว่า เพราะผู้สงบยอมไม่สร้างศัตรู อธิบายว่า ผู้สงบยอมไม่สร้าง คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดขึ้นซึ่งศัตรู คือ ข้ำศึก เลียนหนาม ฝ้ายตรงข้าม รวมความว่า เพราะผู้สงบยอมไม่สร้างศัตรู ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ยินคำพูดมากของพวกสมณะ
หรือพวกคนพูดมาก ไม่พึงโต้ตอบคนเหล่านั้นด้วยคำหยาบ
เพราะผู้สงบยอมไม่สร้างศัตรู

[๑๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุรู้ธรรมนี้แล้วเลือกสรรอยู่ ฟังเป็นผู้มีสติ
ศึกษาทุกเมื่อ รู้ความดับกิเลสว่า เป็นความสงบแล้ว
ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม

ว่าด้วย ธรรมที่รู้แล้ว

คำว่า นี้ ในคำว่า รู้ธรรมนี้แล้ว ได้แก่ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศไว้แล้ว อธิบายว่า รู้ คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งธรรม รวมความว่า รู้ธรรมนี้แล้ว อย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง รู้ คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งธรรมทั้งที่เสมอและไม่เสมอ ทั้งที่เป็นทางและมีใช่ทาง ทั้งที่มีโทษและไม่มีโทษ ทั้งทรมและประณีต ทั้งดำและขาว ทั้งที่วิญญูชนติเตียนและที่วิญญูชนสรรเสริญ รวมความว่า รู้ธรรมนี้แล้ว อย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง รู้ คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งธรรม คือ การปฏิบัติชอบ การปฏิบัติเหมาะสม การปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก การปฏิบัติไม่คลาดเคลื่อน การปฏิบัติเอื้อประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์ ความเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีสมาธิเป็นเครื่องตั้งอยู่เสมอ สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพานและปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่นิพพาน รวมความว่า รู้ธรรมนี้แล้ว อย่างนี้บ้าง

ว่าด้วย การเลือกสรร

คำว่า เลือกสรรอยู่ ในคำว่า ภิกษุ... เลือกสรรอยู่ ฟังเป็นผู้มีสติศึกษาทุกเมื่อ อธิบายว่า เลือกสรรอยู่ คือ เลือกเฟ้น เทียบเคียง พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งอยู่ ได้แก่ เลือกสรรอยู่ คือ เลือกเฟ้น เทียบเคียง พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งอยู่ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง... สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา รวมความว่า ภิกษุ... เลือกสรรอยู่

คำว่า ทุกเมื่อ ได้แก่ ทุกเมื่อ คือ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง... ปัจฉิมวัย

ว่าด้วยสติ

คำว่า เป็นผู้มีสติ ได้แก่ มีสติด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณากายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม... ภิกษุ นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า เป็นผู้มีสติ

ว่าด้วยสิกขา

คำว่า ศึกษา ได้แก่ สิกขา ๓ คือ

๑. อธิศีลสิกขา ๒. อธิจิตตสิกขา ๓. อธิปัญญาสิกขา... นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา

สิกขา ๓ เหล่านี้ เมื่อภิกษุถึง ชื่อว่าฟังศึกษา... ชื่อว่าฟังศึกษา คือฟังประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเอื้อเพื่อโดยชอบ สมาทานประพฤติ รวมความว่า ภิกษุ... เลือกสรรอยู่ ฟังเป็นผู้มีสติศึกษาทุกเมื่อ

ว่าด้วยสันติ

คำว่า รู้ความดับกิเลสว่า เป็นความสงบแล้ว อธิบายว่า รู้ คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้
กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งความดับราคะว่า เป็นความสงบ... ความดับโทสะ ... ความดับโมหะ ... ความดับอภ
สลาภสังขารทุกประเภทว่า เป็นความสงบแล้ว รวมความว่า รู้ความดับว่า เป็นความสงบแล้ว

ว่าด้วยความไม่ประมาทในพระศาสนา

คำว่า ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม ได้แก่ ในศาสนาของพระโคตม คือ ในศาสนาของ
พระพุทธเจ้า ในศาสนาของพระชินเจ้า ในศาสนาของพระตถาคต ในศาสนาของพระผู้เป็นดุษฎีเทพ ใน
ศาสนาของพระอรหันต์

คำว่า ไม่พึงประมาท อธิบายว่า พึงเป็นผู้ทำโดยเอื้อเพื่อ ทำติดต่อ ทำไม่หยุด ประพฤติไม่ย่อหย่อน
ไม่ละความพอใจ ไม่ทอดธุระ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ความพอใจ ความพยายาม ความ
อุตสาหะ ความขยัน ความมีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ สติสัมปชัญญะ ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส
ความเพียรแรงกล้า ความตั้งใจ ความประกอบเนื่อง ๆ ด้วยคิดว่า เราพึงทำสี่ลขันธ ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้
บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร... ว่า เราพึงทำสมาธิขันธ... ปัญญาขันธ... วิมุตติขันธ... วิมุตติญาณทัสสนขันธที่
ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร คือ ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความมี
เรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ สติสัมปชัญญะ ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส ความเพียรแรงกล้า ความตั้งใจ
ความประกอบเนื่อง ๆ ด้วยคิดว่า เราพึงกำหนดรู้ทุกขที่ยังมิได้กำหนดรู้ พึงละกิเลสที่ยังมิได้ละ พึงเจริญ
มรรคที่ยังมิได้เจริญ หรือพึงทำให้แจ้งนี้โรที่ที่ยังมิได้ทำให้แจ้งโดยอุบายอย่างไร ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาท

ในกุศลธรรมทั้งหลาย รวมความว่า ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุผู้ธรรมนี้แล้วเลือกสรรอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ
ศึกษาทุกเมื่อ รู้ความดับกิเลสว่า เป็นความสงบแล้ว
ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม

[๒๐] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้)

ภิกษุหนึ่งเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ
ได้เห็นธรรมที่เป็นพยาน ซึ่งไม่ต้องเชื่อใคร
เพราะฉะนั้น เธอจึงเป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนา
ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น นอบน้อมอยู่
พึงหมั่นศึกษาทุกเมื่อ

ว่าด้วยการครอบงำและการไม่ถูกครอบงำ

คำว่า ภิกษุหนึ่งเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ อธิบายว่า ภิกษุหนึ่งเป็นผู้ครอบงำรูป ครอบงำเสียง ครอบงำกลิ่น ครอบงำรส ครอบงำโผฏฐัพพะ ครอบงำธรรมารมณ์ ไม่ถูกกิเลสไร ๆ ครอบงำเลย ภิกษุหนึ่งเป็นผู้ครอบงำบาปอกุศลธรรมเหล่านั้น ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความเศร้าหมอง ก่อภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป รวมความว่า ภิกษุหนึ่งเป็นผู้ครอบงำ(อารมณฺ์) ไม่ถูก(กิเลส)ครอบงำ

ว่าด้วยสักขีธรรม ธรรมที่เป็นพยาน

คำว่า ธรรมที่เป็นพยาน ในคำว่า ได้เห็นธรรมที่เป็นพยาน ซึ่งไม่ต้องเชื่อใคร อธิบายว่า ได้เห็น คือ ได้แลเห็น ได้ ได้แทงตลอดธรรมที่ประจักษ์แก่ตน ธรรมที่รู้ด้วยตนเอง มิใช่โดยอาการเชื่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยการเล่าลือ มิใช่โดยการถือสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยการอ้างตำรา มิใช่โดยตรรก มิใช่โดยการอนุมาน มิใช่โดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล มิใช่เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว รวมความว่า ได้เห็นธรรมที่เป็นพยาน ซึ่งไม่ต้องเชื่อใคร

คำว่า เพราะฉะนั้น ในคำว่า เพราะฉะนั้น... ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ได้แก่ เพราะฉะนั้น คือ เพราะการณฺ์นั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะต้นเหตุนี้

ว่าด้วยความไม่ประมาทในพระศาสนา

คำว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น อธิบายว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น คือ ในศาสนาของพระโคตม ในศาสนาของพระพุทธเจ้า ในศาสนาของพระชินเจ้า ในศาสนาของพระตถาคต ในศาสนาของพระผู้เป็นดุจเทพ ในศาสนาของพระอรหันต์ รวมความว่า เพราะฉะนั้น... ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

คำว่า เธอพึงเป็นผู้ไม่ประมาท ในคำว่า พึงเป็นผู้ไม่ประมาท... นอบน้อมอยู่ พึงหมั่นศึกษาทุกเมื่อ
ได้แก่ พึงเป็นผู้กระทำต่อเนื่อง... ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย

คำว่า ทุกเมื่อ ได้แก่ ทุกเมื่อ คือ ในกาลทั้งปวง... ปัจฉิมวัย

คำว่า นอบน้อมอยู่ ได้แก่ นอบน้อมอยู่ คือ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ด้วยกาย วาจา ใจ
ปฏิบัติเอื้อประโยชน์ ปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม

คำว่า พึงหมั่นศึกษา ได้แก่ ลิกขา ๓ คือ

๑. อธิสัสลสิกขา ๒. อธิจิตตสิกขา

๓. อธิปัญญาสิกขา... นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา

ลิกขา ๓ เหล่านี้เมื่อภิกษุนึกถึง ชื่อว่าพึงศึกษา... เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าพึง
ศึกษา คือ พึงประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเอื้อเพื่อโดยชอบ สมาทานประพฤติ

คำว่า พระผู้มีพระภาค เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ... คำว่า พระผู้มีพระภาค นี้ เป็นสังคคาบัญญัติ
รวมความว่า เธอพึงเป็นผู้ไม่ประมาท... นอบน้อมอยู่ พึงหมั่นศึกษาทุกเมื่อ (พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดังนี้)
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุนี้เป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ

ได้เห็นธรรมที่เป็นพยาน ซึ่งไม่ต้องเชื่อใคร

เพราะฉะนั้น เธอพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนา

ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น นอบน้อมอยู่

พึงหมั่นศึกษาทุกเมื่อ

ตวฏฐกสูตตนิทเทศจบ